S. WEINTRAUB
aus WARSCHAU
JERUSALEM

[כ]בוד ה

בבואי עם הספר הזה דולפת נפשי מתוגה ותתעטף עלי רוחי לדבר דברים אשר לא נסיתי בהם מעולם, אך מה אעשה אם ה׳ פקח את פי וישם מלתו על לשוני ויאמר כה תדבר: אנכי מעודי עד היום הזה עמלתי ביגיע כפים בתשומת יד ובין הסוחרים נמניתי, עד בשנים אחרונות בהיות לי בווארשע בית מעשה שכר (ביער ברויעריא) נהפך עלי הגלגל, ומארבע רוחות בא הרוח להורידני פלאים, כאשר נלחצתי בין המצרים ובושת פני כסתני, אמרתי ארחיק נדוד אחיש מפלט לי מסער מתחולל עלי ראשי, לכן זה ירחים אחדים הלכתי בחמת רוחי ירושלמה בחשבי אולי פה אנפש מעצבי ומרגזי אשר השתרג עלי צוארי, אך גם פה לא מצאתי נחת ולא זאת המנוחה, כי פה צר ידים לאיש כגילי,

הנה יתר הפליטה הנשאר לי בווארשע אכלו הוצאות הדרך וטרף אנשי ביתי ועתה הוצנתי ככלי ריק, אמרתי אוציא נא מאמתחתי (מן רוב הכתבים האצורים אתי אשר טפחתי ורביתי בימי קדם בסוד אלהי עלי אהלי) את ספר הקטן הזה להפיצו ברבים לאור עולם, אולי ימצא חן בעיני המשכילים ונדיבי עם, וידעו כי לא במסחר לבד כחי כליתי אכן גם על דלתי התורה והחכמה שקדתי, אולי מפרי פי תשבע בטני, עד אשר ירחם ה׳ עלי ויחלצני ממצר, ובזה אמצא מקום לחלות פניכם להיות לי עזרה בצר, סמכוני ועזרוני, ויהי ה׳ למשען לכם ובכל אשר תפנו תשכילו כברכת עבדכם המשתוחח ומשתחוה מרחוק מול הדרת כבודכם,

שמואל שמעלקא וויינטרויב.

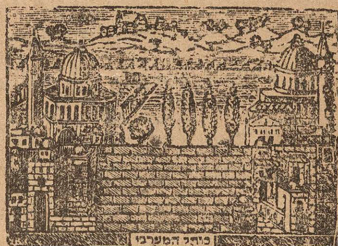
ספר

בכורי שמואל

ביאור חדש על ספר משלי לפי עומק הפשט וחקירת השרשים, אשר הוצאתי לאור פה ירושלם עה"ק, אני הדל באלפי

שמואל שמעלקא בר"ד ווייטרויב

חים וולרסוי בשנת תרמ"ב לפ"ק.

נדפס

פעה"ק ירושלם תובב"א

בדפוס של הר"ר אג"ן ושותפו, ע"י המנהל את בית הדפוס ר' שמואל הלוי צוקערמאן נ"י.

הקדמה

כאשר בינותי בספר משלי שלמה ובביאורים הרבים אשר עליו ראיתי כי המבארים עוד השאירו עוללות, והניחו מקום לבאים אחריהם לפרש מקראות רבים בפנים אחרים, הרהבתי בנפשי עוז לאחוז בעט סופר לחקוק על לוח דברים החדשים אשר חנני ד׳ להציגם קבל עם, — הן נפשי יודעת מאוד כי בספרי זה תושי׳ לרוב לא הודעתי, אך גם זאת לא שמתי ידי לפי לטמון בחובי דברי אלה ויהי קרבי קברם, כי אם רק במעט קט קלעתי אל מטרת חאמת תשיש נפשי כמוצא שלל רב, כמו״ש הרב בעל המאור בהקדמתו לאמור: אל תוכיחו עלי הרפתי באשר קצרה בי יד שכלי ותבונתי וכו׳ ואמר אחד מן החכמים לא תושת חטאת על מי שהביא קצת מן הדברים הנכונים באשר לא הגיע עד תכליתם, — אף כי אנכי המך בערכי כל קבל די רוח יתירא לית בי אינני מהליט כי באתי עד מרום קץ האמת, רק הנני מציע את רחשי לבבי לפני המשכילים ויודעי שפת קדשינו, את אשר יבחרו יקריבו אליהם ואשר לא ימצא חן בעיניהם ידפוהו והי׳ כלא הי׳, כי חם יבחרו ולא אני,

את ביאורי זה קראתי בשם **בכורי שמואל** כי מהרבה חידושים אשר אתי בכתובים הוא ראשית פריי היוצא לאור, וכאשר זכני ד׳ להפיץ מעינותי אלה חוצה כן יעזרני להלק ביעקב שאר ספרים הטמונים אתי בכתובים, לא יבול פריי לנצח ויעמוד לברכה בקרב הארץ שמי וזכרי

שמואל שמעלקא בר״ד וויינטרויב.

א [ד] **לתת לפתאים ערמה**. נקרא קל הדעת ועושה מעשהו בלי התבוננות, פתי. מלשון פתאום; וערמה היא חכמה הנסתרת בקרב איש ולב עמוק. והוא מן המלות המשמשות דבר והיפוכו. כי ויהיו שניהם ערומים [בראשית ב] פי' מבלי לבוש. והנחש היה ערום הוא בהיפוך שהיתה חכמתו ומחשבתו הבויה בקרבו כאילו היתה מכוסה בלבוש. שלא יראנה אדם בהשקפה ראשונה. והפתי שהוא איש מהיר לבב בלי תבונה איננו מכיר בערמה:

[שם] **ומזימה**. מחשבת דעת בין שהיא לטובה בין שהיא לרעה נקראת מזימה. והרמב"ן בפ' אחרי כתב; „מחשבה ההגונה נקראת מזימה ולזנות העשויה במחשבה בסתר נקראת זימה" וכו' — ותמהני הא כתיב כי נטו עליך רעה חשבו מזימה בל יוכלו [תלים כ"א] אשר יומרוך למזימה [שם קל"ט] והרבה כמוהו. ואולי כונתו דגם מחשבה טובה נקראת מזימה אבל זימה היא לעולם רעה:

[ו] **ומליצה**. מאמר הנאמר בלי משל רק בלשון נאה ונעים. כמו מה נמלצו לחכי אמרותיך וכו' [תהלים קי"ט]. וחידה היא מאמר שאינו מובן בפשוטו אלא יש בו דבר חדוד. והוא כמו חריפות בלשון התלמוד. ואף שהיא מנחי עי"ן וי"ו והחדוד הוא מן הכפולים. מ"מ מקור אחד הן. כי הגזרות מתחלפות:

[ז] **יראת ה' ראשית דעת**. כמו ששנינו בפ"ג דאבות. כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת:

[י] **חטאים**. חוטאים [רש"י]. ומ"מ יש הפרש ביניהן. כי חוטאים בבנין הקל אינם רק עוברים על עבירות קלות ואינם תדירים בחטא. אבל חטאים בבנין כבד הם עם כבד עון ומושרשים בחטאים. כי בנין הכבד מורה על חזקת הפעולה ותדירותה כמ"ש המדקדקים. וזה שאמרה אשת ר' מאיר לר' מאיר [בברכות דף י'] מה דעתך משום דכתיב יתמו חטאים מן הארץ. מי כתיב חוטאים? חטאים כתיב. היינו דוקא חטאים בבנין הכבד שהם רשעים גמורים ואין עוד בהם שום ניצוץ קדושה. והני בריוני דהתם עדיין לא היו רשעים גמורים שהרי לבסוף חזרו בתשובה [ורש"י שם פירש בדחיקות גדול והרי"ף בח"א הרבה להקשות עליו. ולפי מ"ש יבא על נכון]

[י"א] **נארבה לדם**. שם ארב לפי הנחתו הראשונה היא הבטה והשקפה מן החור. וע"כ נקרא החור ארובה שעל ידו משקיף והורב על לידו. וכן פי' בערוך שמלת אורב היא השגחה והשקפה:

נלפנה

[שם] נצפנה לנקי חנם. הם אין אומרים בלשון הזה. רק הכתוב אומר כן להגדיל המסה:

[י״ד] כים אחד יהיה לכלנו. מספר אחד שוה לכלנו לא יקח אחד יותר ואחד פחות. והם כיס הוא מלשון תכוסו על השה [שמות י״ב] והוא תמורת כס על משקל גל, כן, להבדיל מן כס יה.

[כ] חכמות בחוץ תרונה. היפוך מן הרשעים המסיתים בסתר כי יראים פן ישמע אחר את דבריהם. כמ״ש כי יסיתך אחיך וגו׳ בסתר לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים [דברים י״ג] ואמרו שם בספרי „מלמד שה ן אומרים דבריהם אלא בסתר. אבל דברי תורה אין נאמרים אלא בפרהסיא וכן הוא אומר חכמות בחוץ תרונה"

[כ״א] נטיתי ידי ואין מקשיב. רוב נטית יד הוא על הטועם. כמו ועוד ידו נטויה [ישעיה ה] נטית ימינך [שמות ט״ו] וגם פה יש לפרש כן כענין שנאמר על מה תוכו עוד תוסיפו סרה [ישעיה א׳]:

[כ״ד] ותפרעו. שרשו פרע. טעמו הראשון נסיגת אחור. ומזה „למפרע" בלשון חז״ל. והתשלומין הנקרא פרעון נגזר מזה שהוא השבת הדבר או הגמול לבעלו הראשון. וטעמו השני הוא מרי וביטול. כמו כי פרוע. ומזה בפרוע פרעות. וכאן טעמו המרי והביטול [רא״א]. ולפי דעתי כל מקום שטעמו מרי וביטול הוא מן פרץ ובאה העי״ן תמורת הצד״י כמו מעיק תמורת מציק. והתחלפות זו רגיל מאד בלשון ארמי שאומרים ביעא מן ביצה עאן מן צאן וכדומה:

[כ״ו] באידכם. איד בכל מקום שהוא על צרה ופורעניות מתורגם תברא. וצ״ל כי גם ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב) הוא מענין זה. ופירושו תעלה ושבר שהולכין בו המים. וכן יזוקו מטר לאידו [איוב ל״ו] כי מן המטר ימלאו הנהרות מים כמו שכתב הרמב״ן ריש פרשת מקץ עייץ שם:

[שם] פחדכם כ׳ רש״י בנידה ע״א. פחד הוא דאגה מימים רבים, ובעיתה (שהוא מורא) היא בהלת פתאום. אבל בפי׳ עקב כ׳ בהיפוך פחד לשון בעיתות פתאום. מורא לשון דאגה מימים רבים. ותמיהני הא כתיב אשרי אדם מפחד תמיד. משמע שהיא דאגה מימים רבים דאילו על בעיתת פתאום כתיב חרדת אדם יתן מוקש. אמנם ההפרש בין פחד ומורא היא דפחד הוא יותר גדול ממורא. וכ״מ בספרי פ׳ עקב דקאמר. פחדכם על הקרובים ומוראכם על הרחוקים:

[ל״ב] כי משובת פתים תהרגם. פי׳ המנוחה כמו בשובה ונחת [ישעי׳ ל׳]

[ישעי' ל׳] . ואמרה מה, שלא ענה להם בארתם אינו מטעם נקמה .
אלא כי כן טוב להם. שאם תהי' להם מנוחה תהרגה כי יוספו להרשיע .
וכמו"ש בסנהדרין ע"ב . שקט לרשעים רע להם ורע לעולם :
[לג] ושאנן . הנון בפתח . והוא אחד מן ד' דכתיבין כן ונמנין במסורה
בירמי' מ"ג . ואין הפרש בינו ובין שאנן בקמץ כמו רענן ורענן .
ורש"י כ' „ושאנן לשון עתיד נכן נקוד בפת"ח". — ולא הבנתי דבריו :

ב [ג] **כי אם לבינה תקרא** . רק לבינה תקרא ובה תתעסק תמיד
ולא בדבר אחר עמה . כמו"ש במנחות צ"ט . שאל בן דמה את
ר' ישמעאל כגון אני שלמדתי את כל תורה כולה מהו שאלמוד חכמת
יוונית ? קרא עליו המקרא הזה לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית
בו יומם ולילה לא ובדוק איזו היא שעה שאינה יום ואינה לילה . ואפשר
מלת תקרא פי' תתפלל . וכן תתן קולך שתקרא אל ד' ותתפלל אליו
שיחונן אותך בבינה ודעת. כמו שהתפלל עליו שלמה ולא על דבר אחר ;
[ה] **דעת אלהים** . היא יראת ד' . יודע שיש אלהים בארץ . כמו אין
אמת ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ (הושע ד') וכן ובני עלי בני
בליעל לא ידעו את ד' (ש"א ב') :
[ז] **יצפון לישרים תושיה** . אמר כן בדרך משל . כאילו החכמה צפונה
שלא יוכל איש לראותה רק ד' מגלה אותה לפני הישרים. ותושי'
פי' עצה כמו לי עצה ותושי' (לקמן ח') :
[ח] **לנצור ארחות משפט** . אורח הוא דרך רחב כמו"ש ישיש כגבור
לרוץ אורח (תלים י"ט) ובלשון רז"ל אורחא . וכ"כ בספר יריעות
שלמה „דרך היא שם כללי לכמות הקו על צד האורך . ושם אורח היא
שם פרטי לכמות הקו ע"צ הרוחב , ושורש ארח רח שהנחתו הראשונה
היא הרוחב — (ויש מי שכתב היפוך ואינו נכון) :
[טז] **להצילך מאשה זרה** . כל שאינו ממשפחתו נקרא זר . וכל שהוא
מארץ אחרת או מאומה אחרת נקרא נכרי . ובדרך השאלה יבוא
זה תמורת זה . ובאשה כל שאינה אשתו נקראת זרה ונכרי' כי אינה
בשר מבשרו :
[י"ז] **העוזבת אלוף נעוריה** . אלוף הוא חבר כמו ויחבר תרגומו ולפף.
והאלף בראש השם נוספת בעבור המשקל כמו אגרוף אפרוח .
ומזה ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי (תלים נ"ה) פי' חברי והבעל הוא
חבר לאשתו כמו"ש והיא חברתך ואשת בריתך (מלאכי ב') . ופעמים שם
אלוף פי' ראש ושר . והיא מלשון והאלפים והעירים עובדי האדמה (ישעי' ל')
כי

כי הי' המנהג לקרוא את המושלים ושרים בשם גדולי הבהמות כמו אילי מואב [שמות ט"ו] עתודי ארץ [ישעי' י"ד] :

[שם] **ואת ברית אלהיה שכחה**. מה שכרתה עם בעלה בעת הנישואין. כענין שכתוב. ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים וגו' ואשבע לך ואבוא בברית אותך וגו' ותהי לי [יחזקאל ט"ז]. ונאמר והיא חברתך ואשת בריתך :

[יח] **ואל רפאים מעגלותיה**. הרוחות רעות ושדים נקראים בלשון ערבי רפאים :

[יט] **ולא ישיגו ארחות חיים**. כפל המליצה לתוספת ביאור ולחיזוק. כמו כי מת אתה ולא תחי' [ישעי' ל"ח] עקרה אין לה ולד [בראשית י"א] חושך ולא אור [עמוס ט'].

[כב] **ובוגדים יסחו ממנה**. ענין עקירה והעתקה כמו בית גאים יסח ד' [לקמן ט"ז]. ויסחך מאוהל [תהלים כ"ב]. והיא עקירה עולמית. ולפעמים היא על עקירה זמניית כמו ונסחתם מעל פני האדמה [דברים כ"ח] :

ג' [ב] **ושנות חיים**. ביומא דף ע"א מפורש. אלו שנים של אדם שמתהפכין לו מרעה לטובה. ופרש"י מי שהי' עני בילדותו ונעשה עשיר לעת זקנותו דומה לו כאילו עכשיו נעשה חי מתוך מיתה. — ולפי פשוטו נקראת השמחה חיים. כמו ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך [קהלת ט']. וכן ותחי רוח יעקב אביהם (בראשית מ"ה) שמח רוחו שהיתה נכאה ועצובה :

[ג] **חסד ואמת**. הם שמות נרדפים לענין אחד כמו אדמת עפר (דניאל י"ב) ואין שום הפרש ביניהן בבחינה זו. אלא שמלת אמת מצותפת גם לאמונה. לכן לא תביא מלת אמת לבדה על החסד רק נסמכת למלת חסד שלא לטעות בהוראתה. ובאה על הפלגת החסד. ואמר למען חסד ואמת מאלקים לא יעזוב קשור מלות ה' על גרגרותיך וגו'

[ד] **ומצא**. פי' ותמצא. כמו ומות בהר. **ושכל טוב**. פי' כולם יאמרו עליך שיש לך שכל טוב! וכמוהו טובת שכל [ש"א כ"ה] פי' חכמה ובעלת שכל טוב :

[ו] **בכל דרכיך דעהו**. בברכות ס"ב אמרו רז"ל אפי' לדבר עבירה. ופי' רש"י „תן נבך אם נצרך מצוה הוא כגון אליהו בהר הכרמל עבור עלי' וקשה דהוא מלתא דפשיטא הלא ארז"ל גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה? אולם נלפע"ד הכונה כדאיתא בספ"ק דקידושין אם רואה אדם

שילרו

שיצרו מתגבר עליו ילבש שחורים וילך למקום שאין מכירין אותו ויעשה מה שלבו חפץ ואל יחלל שם שמים בפרהסיא. אי נמי הכונה אם אינו יכול לכבוש את יצרו מוטב שיעבור על עבירה קלה ואל יעבור על החמורה. ולפי פשוטו בכל דרכיך ומעשיך דע את ה' שהוא משגיח עליך וכל צעדיך יספור והוא מיישר אורחותיך ולא אתה :

[ח] לשריך. הוא הטבור. ונקרא כן בעבור שתחלת בריאת האדם הוא מן הטבור כדאיתא בסוטה מ"ה. וראשית בלשון ארמי שרי. ומזה שם החודש תשרי. שהוא תחלת השנה. והיה ראשון לחדשים קודם יציאת מצרים כמ"ש הרמב"ן בפ' בא :

[י] וימלאו אסמיך שבע. כמ"ש הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די [מלאכי ג'] ואסמיך הם אוצרות. ובלשון ארמי סימא בהעדר האל"ף בראשו כמו ומטמוני מסתרים [ישעיה מ"ב] תרגומו וסימיא דמטמרין. והוא שם כולל לכל מיני אוצרות :

[יא] בתוכחתו. הם היסורים. כמו והוכחתיו בשבט אנשים [ש"ב י"ז] ויש תוכחת שענינה בירור דברים כמו שמעו נא תוכחתי (איוב י"ג) מה אשיב על תוכחתי [חבקוק ב'].

[טז] אורך ימים וגו'. הטובה תשבב את החכמה מכל צד מימין ומשמאל והוא כענין שנאמר יפול מצדך אלף ורבבה מימינך [תהלים צ"א].

[יח] למחזיקים. מחזיק הוא ביד. ותומך הוא בכל גופו :

[כד] אם תשכב. אם תשכיב עצמך כמו ובשכבך ובקומך. בל"א [נידער נעגען]. ושכבת. כשאתה שוכב. בל"א [ליגען] :

[כ"ז] בהיות לאל ידך לעשות. אל פירושו כח ועוז כמו אל גוים, [יחזקאל ל"א] כגבר אין איל [תהלים פ"ח], ושיעורו בהיות אל לידך. אך בכל מקום כתיב כן, לאל ידך, לאל ידי :

[ל] אם לא גמלך רעה, אם לא לנפשך גמל רעה אף שעשה רעה לאחרים כמ"ש לקמן „מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו" וכתב רש"ד בפ' ויחי „כל גמול ענינו התחלת הטובה או רעה. וכאשר ישיב לו רעהו הטובה או הרעה ההיא יאמר עליו שהוא משיב גמול או משלם גמול או עושה לו כגמולו אשר גמל עליו. ולא תמצא במקרא בענין אחר :

[לא] באיש חמס. הסר מדרך הצדק והמשפט. כי מלת חמס נרדף עם סרה כמו כי יקום עד חמס באיש לענות בו סרה [דברים י"ט] מלשון

מלשון חמסו תורתי [יחזקאל כ"ב], נחמסו עקביך [ירמיה י"ג] ענינו הסרה,

[לב] ואת ישרים סודו. הוא כלשון בני אדם. שאין אדם ממתיק סוד אלא עם אוהביו. והכונה שהישרים ראוים להיות אנשי סודו אם היה צריך לכך. או הוא כפשוטו כמו שכתוב סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם [תהלים כ"ה]

[לד] אם ללצים הוא יליץ. מלת אם פירושה כמלת כי. כמו עד אם כלו לשתות [בראשית כ"ד] והוא נתינת טעם למקרא שלפניו בעבור זה מארת ה' בבית רשע כי ללצים הוא מסובב שילוו עניהם בהיותם עניים ואביונים. ואת נוה צדיקים יברך, כי לענוים יתן חן והוא בא ע"י עשירות כמ"ש אוהבי עשיר רבים;

[לה] וכסילים מרים קלון. מקרא קצר הוא. ושיעורו ולכסילים מרים ה' קלון. והוא ע"י מארת ה' בביתו. וחכמים ינחלו כבוד בעבור ברכת ה' כי העשירות מביאה לידי כבוד.

ד [ה] קנה חכמה. יש במלת קנה הוראות שונות. הקניה במחיר, עשיה, בריאה, אסיפה וכדומה. ומתפרשת לפי ענינה.

[ז] ראשית חכמה קנה חכמה. אל תחשוב בלבך יש לי די חכמה ואיני צריך עוד לקנותה.

[ח] סלסלה. רומם אותה כמו סולו סולו המסילה [ישעיה ס"ב] סולו לרוכב בערבות [תהלים ס"ח] ומסילה היא הדרך הגבוה משטח הארץ מיוחדת לעוברי אורח שלא יטו לצדדין. וע"כ נאמר ומסילותי ירומון [ישעיה מ"ט]. ותל גבוה שעושים הצוררים נגד המבצר נקרא סוללה. והמדרגה שעולים עליה לעלייה נקרא סולם. ומזה בלשון רז"ל הכהנים נהגו סלסול בעצמן [קידושין מ"ח] ענין גאון וגובה. וכן כבוצר על סלסלות [ירמיה ו'] על הענבים העליונים שאין ידו משגת לקחתם מפס בעבור רוב גובהן. אבל סלסול בשערות הוא מענין קליעה מלשון של שעושים אותו מהריות קליעות:

[ט] תמגנך. תסבב אותך כמגן. כענין שנאמר כצנה רצון תעטרנו. [תהלים ה'].

[יד] באורח רשעים אל תבוא. אפילו על מנת שלא לעשות כמוהם. כמ"ש אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וגו' וארז"ל שאם הלך סופו לעמוד וכו' וסופו לגוף וכו' [ע"ז י"ח]

[ט"ו] פרעהו. שרשו פרע. וטעמו עזיבה ונסיגת אחור. כמו למפרע כדברי רז"ל [רב"א] כי

[טז] כי לא ישנו אם לא ירעו. פעולת הרע נעשה להם טבע שא״א נהם להתקיים בלעדה. כענין שכתוב. היהפוך כושי עורו ונמר חברברותיו כן אתם תוכלו להיטב למודי הרע [ירמי׳ י״ג].

[יח] ואורח צדיקים. וי״ו יתירה היא. ואינו מוסב על קרא שלפניו. אלא הוא ענין בפני עצמו:

[יט] דרך רשעים כאפילה. כמו״ש רז״ל כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר.

[כ״ג] כי ממנו תוצאות חיים. כמ״ש בפ״ב דאבות איזהו דרך ישרה שידבק בה האדם ר״א אומר לב טוב. ואיזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם ר״א אומר לב רע. אמר ריב״ז רואה אני את דברי ר״א מדברי כולם שבכלל דבריו דבריהם.

[כה] עיניך לנוכח יביטו. אִם מרמה ושקר אינו יכול להביט בפני חברו שהרע לו. ואמר אם תלך בדרך לדקה תוכל להביט בפני כל אדם. א״כ הכוונה כמו״ש רז״ל כל המומים אדם רואה חוץ ממומי עצמו. לזה הזהיר שיסב האדם את עיניו להביט על עצמו כמו שמביט על חבירו. וכבר כתבו בשם חכם אחד היסוד הראשון בחכמה הוא. דע את עצמך.

[שם] ועפעפיך יישירו נגדך. כפל המליצה במלות שונות. ופי׳ יישירו כמו ישירו שהיא ענין הבטה, ובא בגזרת נחי פ״א יו״ד כמו טוב ויטב שוע וישע וכמוהן.

[כו] וכל דרכיך יכונו. שלא תעשה דבר בלי התבוננת אלא אחר הכנה ומחשבה.

ה [ו׳] אורח חיים פן תפלס. פן תחשוב שגם אורח חיים מסבב איזה היזק בגופו או בממונו. [מלשון התלמוד. ההוא אמרא דאכיל נכסמא ופלסי לסלא. ב״ק י״ט. קלקל והפסיד את הסל] והתי״ו מן תפלס היא לנקבה נסתרת וקאי על אורח שהיא פעמים לשון נקבה כמו דרך. ואמר מחשבה זו היא בטעות כי נעו מעגלותי׳ מכל הפסד שבעולם. ולא תדע מדבר שמקלקל ומזיק להולך בדרכה. ואפשר הכוונה כפי שאמרו רז״ל הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסידה. ואמר אם תשקול שכר מצוה כנגד הפסדה יכבד השכר מאוד ונעו מעגלותי׳ ורחוק מאוד זה מזה. ולא תדע לשער גודל הריחוק. ואמר בלשון פן שהיא אזהרה לפי שאין לשקלם זה לעומת זה. כי האורח חיים היא בתכלית הטוב והכילוף היא בתכלית הרע ואינם בכלל מסוג אחד.

[י״ד] כמעט הייתי בכל רע. מעט יוצא מן הכלל שלא הייתי בכל רע לגמרי

לגמרי. בתוך קהל ועדה. בפרסום רב בתוך רשעים רבים. שהיא חילול השם יותר מהעושה עבירה בפני עצמו.

[ט"ו] שתה מים מבורך. המשיל את אשתו לבור שיש בו מים מכונסים של כל ימי השנה. ותהא הטובה עליו כאילו שתה מי נוזלים הנובעים בכל עת מים חדשים. והנמשל מבואר.

[י"ח] יהי מקורך ברוך וגו׳. הוא ביאור למקרא שלפניו שתה מים מבורך וגו׳. ומקורך. פי׳ מקור אשתך. או הכוונה על אביו ואמו שהן מקורו כמו"ש הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נקרתם [ישעי׳ נ"א] וכשהוא רשע ורועה זונות מקללים את אביו ואמו כמו"ש את אביה היא מחללת. ואחז"ל אומרים ארור שזו ילד׳ ארור שזו גדל׳.

[י"ט] אילת אהבים וגו׳. חסרה כ"ף הדמיון ומשפטו כאילת אהבים. כמו גור ארי׳ יהודה.

[שם] ידי׳ ירווך בכל עת. בכל עת שתתאוה לאשה. באהבתה תשגה תמיד. כאשר תתאוה לה כמו ביום השבת יערכנו לפני ד׳ תמיד [ויקרא כ"ד] ואינו אלא משבת לשבת. ועיין רש"י ר"פ תצוה. ונאמר עובר עלינו תמיד [מ"ב ד׳] ולא עבר אלא לעתים מזומנים. כי א"א לפרש כפשוטו שאינו מדרך המוסר. גם רז"ל אמרו שלא יהיו תלמידי חכמים מצוים אצל נשותיהם כתרנגולים. ופי׳ מלת תשגה כ׳ רש"י והמכלל יופי בשם ריב"ק ששמע אלדד הדני אומר יש לי שגיאה בענין והכוונה יש לי עסק. ומזה וכל שוגה בו [לקמן כ׳]. וכן השתמש בלשון זה הרמב"ם ז"ל בסוף ה׳ תשובה שכ׳: שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי. — וכ׳ עליו הראב"ד: זה השגיון לא ידענו מאיזה דבר כיון. ואנו מפרשים אותו בשני ענינים לשון שיר כמו שגיון לדוד. וענין אחר [באהבתה תשגה תמיד] בעבור אהבתה השגה בעניניך שלא תשים עליהם לב. — ותמיהני שנעלם ממנו דברי רש"י בפסוק זה שכפי פי׳ זה נקט הרמב"ם לשונו שם. ותפס עוד לשון המקרא דלקמן כ׳ בסוף ה׳ נדרים שכ׳: או מי שהי׳ שוגה ביין וכו׳. — שענינו התעסקות. ומן התימה על הכ"מ שלא ידע מזה והשיא דברי הרמב"ם לדבר אחר יעו"ש.

[כא] וכל מעגלותיו מפלס. לשלם לו כמפעלו לא יותר ולא פחות. כמו"ש רז"ל בפ"ק דחגיגה. עבד שרבו שוקל לו שגגות כזדונות [היינו שאף השוגג שוקל עין בעין כמו ששוקל עין בעין את הזדונות בלי הכרעה] תקנה יש לו?

[כג] ישגה יהי׳ נעדר מן העולם. ולא נפקד ממנו איש [במדבר ל"א]

תרגום לא שגא. ומזה בלה"ק שגיאה שענינו כמו חטא שהוא חסרון כמו קולע אל השערה ולא יחטיא [שופטים כ']. אנכי אחטנה [בראשית ל"א] תרגום כד הוה שגא ממנינא. וכ' רש"י: שהיתה נפקדת ומחוסרת וכו' אם הסרה חסרה לי וכו'. —

ו' [א] **תקעת לזר כפיך**. אפילו הלוה שקיבל הכסף אינו אחיך וקרוב לך. אעפ"כ לא יהי' הדבר הזה קל בעיניך לומר הלא לא לקחתי מן המלוה דבר ולמה אשלם בעד איש זר.

[ב] **נוקשת באמרי פיך**. שלא עשית מאומה רק בדבר שפתים ערבת בעדו. דע כי נוקשת.

[ג] **איפוא**. מלת איפוא תיקון לשון הוא כמו איזי שבתלמוד [הרשב"ם בפ' תולדות]. והיא בל"א [אלזא]. ורא"א כ': לדעת רבים יהי' איפוא פעל נגזר משורש פה. ¯ ̇ כמו פעל טוין משורש עין ופירושו אני אומר לך. — ואין זה נכון כי א"א לפרש כן שאר מלת איפוא במקרא כמו מי איפוא הוא הצד ציד. ולכה איפוא מה אעשה בני. וכיוצא בו.

[שם] **התרפס**. בקש את ר עך בירפס עליך ויעשה לך מה שלבו חפץ רק יפטור אותך מן הערבות. ואפשר שהוא מלשון התלמוד שמעתא דידי מרפסן איגרי [קידושין ס"ג] רפסדא דספינתא [ב"מ ע"ט] ענינו רצוץ ושבר. ואמר התרוצץ ושבר את עצמך לפניו.

[ה] **הנצל כצבי מיד**. מלת יקוש מסיפא מושב גמי אריפא ושיעורו הנצל כצבי מיד יקוש:

[ו] **אשר אין לה קצין**. תרגומו דלית לה חלדא. וכ' בס' הפלאה שבערכין בשם התוס' יו"ט. שבעל התרגום הי' לו הנוסח במקרא אשר אין לה קציר. — אבל נוסחא שלנו יותר נכונה.

[י] **מעט תנומות**. אחר השינה מנמנם שהוא נים ולא נים תיר ולא תיר [כמו"ש רז"ל בפ' ערבי פסחים]. ואחר זה שוכב כשהוא ניעור על מטתו בחבוק ידים ומתעצל לקום.

[יא] **ובא כמהלך ראשך**. יבוא לאט לאט כאיש מהלך בנחת ולא תרגיש שבכל יום ויום הולך וחסר. וכאיש לבוש מגן ושריון שאינו יכול לרוץ מחמת כובדם והולך במתינות כן לא תרגיש עד אשר ירבו הימים ולא ישאר מאומה בידך.

[טז] **שש הנה שנא ד' ושבע תועבת נפשו**. כלומר גם השביעית עמהן [רש"י]. ורא"א פי' שהשביעית גדולה מכלן. ולא נראה כי

בין

בין השם הטוב ידים שופכות דם נקי ואיך יתכן שהמשלח מדנים בין אחים יהיה גדול ממנו. וכן לקמן פי' ל' נאמר שלוש הנה לא תשבענה ארבע לא אמרו הון. שלושה המה נפלאו ממני ואין הרביעית גדולה מהן.

[יז] לשון שקר. אפילו שלא בתורת עדות רק בדברים בעלמא. ובששית חשוב יפיח כזבים עד שקר. שמעיד שקר בב"ד אף שהדבר שמעיד עליו הוא אמת אלא שהוא לא ראה ולא ידע. כמו"ש רז"ל בשבועות ל"א. מניין לתלמוד שאמר לו רבו יודע אתה בי שאם נותנים לי מאה מנה איני מבדה מנה יש לי אצל פלוני ואין לי עליו אלא עד אחד מניין שלא יצטרף עמו? ת"ל מדבר שקר תרחק.

[כא] ענדם. כמו אענדנו עטרות לי [איוב ל"א]. ונ"ל ששניהם הם ענין עניבה בלשון התלמוד כמו עניבה קשירה מעליתא [פסחים י"א]. וירכסו את החושן ת"י ויענבון. ובל"א [שלייפין].

[כג] ודרך חיים תוכחות מוסר. שעולה על התורה והמצוה. כמ"ש בפ"ב דברכות תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים שלא יהא אדם קורא ושונה ובועט באביו ואמו או ברבו וכו' שנאמר ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם ללומדיהם לא נאמר אלא לעושיהם;

[כו] כי בעד אשה זונה עד ככר לחם. כמ"ש ורועה זונות יאבד הון. ואשת איש. היא הזונה הנזכרת. כי זונה שבכל ספר זה היא אשת איש כמ"ש לקמן כן הבא אל אשת רעהו וגו' כי קנאה חמת גבר וגו'. וכן כי אין האיש בביתו [לקמן פ"ז]. ופירושו אשת איש אחר. נפש יקרה תצוד. אף את הנפש היקרה בכל מדות טובות ובתורה ומצות אעפ"כ תצודנו למדחפות ויבוא עליו ריש ועוני ושאר מיני פורעניות;

[כז] ובגדיו לא תשרפנה. בא כאן בגדים בלשון נקבה שלא כמנהג:

[לא] ונמצא ישלם שבעתים. פי' אם לא היו יודעים קודם לכן שהוא גנב אלא עתה נמצא גנב ישלם שבעתים שלא יפרסמוהו כענין שכ' כבושת גנב כי ימצא וגו' [ירמיה ב'] ועיין רש"י שם.

[לה] שוחד. הוא מתנה כמו ותשחדי אותם לבוא אליך מסביב בתזנותיך [יחזקאל ט"ז]. ובכתובות ק"ה איתא מאי שוחד? שהוא חד. ופי' רש"י הנותן והמקבל נעשים לב אחד;

ז [ב] כאישון עיניך. כתב הרד"ק בשורש איש שנקר' אישון לפי שנראה בו צורת איש ותוספת הנו"ן הוא להקטין. — ואין זה נכון לפי ענ"ד כי צורת איש הנראה בו הוא לא הצורה העומדת לנגדו כי האישון הוא כאספקלריא ואם תביט במראה ותתבונן באישון שלך הנראה בו לא תראה

תראה מאומה. גם מ"ש שהנון הנוספת היא להקטין אינו נכון כי היא בהיפוך רבוי אותיות הן להגדיל. והארכתי מזה במקום אחר בראיות ברורות ועמ"ש לקמן בפ' ח' פי"ג. והנכון שנקרא אישון בעבור חזקתו ותקפו ועמ"ש בפ' ט'.

[ו] **בעד אשנבי**. פרשו שנב. והוא בלשון ערב חלון עשוי מנסרים הרבה וביניהן חלולין להכנסת האור בל"א [גיטטער] והעומד לפנים בחדר הוא רואה ואינו נראה [רא"א]. ולפ"ד היא קרוב ללשון שלב כמו משולבות אשה אל אחותה [שמות כ"ו] בין השלבים [מ"א ז]. שהנסרים משולבים וריוח ביניהן ולא מדובקין.

[שם] **נשקפתי**. כמו השקפתי · וכן צדק משמים נשקף [תילים פ"ה] בעד החלון נשקפה [שפטים ה']. וכמוהו מעקש ונעקש דלא כראב"ע שם: וטעם הנשקף נראות עצמו והמשקיף לראות אחרים. — הנה כאן השתדל שיהי' רואה ואינו נראה שאם הי' נראה לא יעיז לדבר כן בפניו, ועוד כי בעד האשנב הוא רואה ואינו נראה כמו"ש בסמוך בשם רא"א,

[ט] **בנשף בערב יום**. שם יום הוא כולל לכל המעת לעת כמו"ש ראב"ע בפ' בשלח. וערב. יש בו ב' הוראות: הא'. היא שם לכל הלילה כמו"ש ויהי ערב ויהי בוקר. בערב תאכלו מצות. הב' משעה שהשמש נוטה לערוב כמו"ש ויבואו שני המלאכים סדומה בערב. ונשף הוא חשכת הלילה ולא ערב שקודם הלילה. כמו מאחרי בנשף [ישעי' ה'] כשלנו בצהרים כנשף [שם נ"ט] ונבנה ממנו הפעולה אך חשך ישופני [תהלים קל"ט] וכן ויכם דוד מהנשף עד הערב למחרתם [ש"א ל'] היינו קם בעוד חשכת הלילה והכם עד הערב למחרתם שהוא קודם הלילה. וכן תרגם יונתן מקבלא ועד עידן רמשא [ובפ"ק דברכות הקשו א"כ לימא קרא מהנשף עד הנשף או מהערב עד הערב. ולפמ"ש לק"מ] ומשו"ה אומר כאן בנשף בערב יום. שטעם מלת בנשף מבאר בערב יום שלא תפרש אותו בין השמשות אלא בהיות חשכת הלילה ממש. וכפל המלילה באישון לילה ואפלה פירוש בחזקת הלילה. בעזוז עינות תהום [לקמן ח'] תרגומו וכד אעשין מעיני תהומא. ככבדי מים [שם] תרגומו עשיני דמיא. ובלשון התלמוד הא ברכיכי הא באשיני [נדרים מ"ט]. מהאי דרכיך ומהאי דאשין [חולין קל"ו].

[י] **שית זונה**. פי' זונה שפלה והרורה כקוץ ממאיר. מלשון שמיר ושית [ישעיה ה'].

[שם] **ונצורת לב**. לב הוא מקום החכמה. ולבה של זו הרוס וחלל בקרבה

בקרבה. כי מלת נצר לפי דעתי הוא פגר מת כמ"ש ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב וגו' יורדי אל אבני בור כפגר מובס [ישעיה י"ד] היושבים בקברים ובנצורים ילינו [שם ס"ה] ונצורי ישראל להשיב [שם מ"ט]. פי' ישראל החשובים למתים וחללים :

[יג] ונשקה לו. מכאן תשובה על ראב"ע שכתב ברים שיר השירים שכל נשיקה הבאה אחריה אות למ"ד איננה בפה רק בכתף או ביד. והערותי עליו בביאורי על התורה בפ' ויצא.

[טו] הטובות. מצויירות כמו מחוטבות תבנית היכל [תלים קמ"ד]. וכן פי' בערוך ערך אמר.

[יז] נפתי. פרשו נוף. והוא הלכה והבאה הנה והנה כמו והניפהו תנופה [ויקרא ח'] מוליך ומביא לכבוד. ונקראת הכברה נפה בעבור שמניעין אותה הנה והנה.

[יח] דודים. אהבה וידידות בין איש לאשה כמו והנה עתך עת דודים [יחזקאל ט"ז]. כי טובים דודיך מיין [שיר א']. ולא יבוא בלשון יחיד כמו זקונים נעורים.

[כ] ליום הכסא. ליום המכוון בחשבונו מלשון תכוסו על השה [שמות י"ב] שעניינו מנין וחשבון. וכן בכסה ליום חגנו [תלים פ"א] יום הקבוע בחשבונו ומניינו. ואף שמלת תכוסו הוא מגזרת הכפולים. כבר כ' המדקדקים שהגזרות מתחלפות זו בזו. וכתיב במסכת נפשות. שבא על משקל נחי למ"ד ה"א. והמרה שלא יבוא קודם יום הקצוב בחשבונו.

[כב] וכעכס אל מוסר אויל. רבו בו הפירושים וכולם דחוקים. והתרגום אמר והיך כלבא לאיסורא. מפורש עכס הוא כלב ומוסר כמו מאסר ומלת אויל מוסב על רישא דקרא. ויהי' שיעורו הולך אויל אחרי' פתאום וגו' כעכס אל מוסר. ואפשר שנקרא הכלב עכס בעבור שדרכו לישך מלשון עקוצא דעקרבא [ברכות כ"ה] מאן דעקצ עקצתי' עקרבא [בכורות ל"א] מלשון עקיצתן עקיצת עקרב [אבות פ"ה]

[כה] אל ישט. פרשו שטה. והיא הטיי' מדרך הישר אל דרך עיקש כמו כי תשטה אשתו [רא"א]. אבל משמע גם על ההטייה מדרך עיקש לדרך ישר. כמו"ש באורח רשעים אל תבוא וגו' שטה מעליו ועבור [לעיל ד'].

ח [א] תתן קולה. בקול רם כמו מבין עפאים יתנו קול [תלים ק"ד] נתנה עלי בקולה [ירמי' י"ב]. היפוך הזונה שמדברת בקול דממה דקה שלא ישמע אחר את דבריה.

תרונה

[ג] **הרונה**. יצעקו בקול. מלשון קומי רוני בלילה [איכה ב׳] וירא העם וירונו [ויקרא ט׳].

[ז] **יהגה חכי**. פעמים מלת הגה פירושה מחשבה ופעמים דיבור. כשהוא מקושר עם הלב היא מחשבה ועם כלי המבטא היא דיבור.

[יג] **וגאון**. הוא יותר מן גאוה. כי אות הנוספת בזה על חזקת הפעולה. וכעין זה אמרו בפסחים קי״ח. גדולה פרנסה כפלים מלידה בלידה כתיב בעצב תלדי בנים ובפרנסה כתיב בעצבון תאכלנה.

[יח] **הון עתק וצדקה**. מלת צדקה פעמים פירושה עוז ותוקף מלשון התלמוד עבדא דכן מוצדק לעבדו [גיטין פ״ו] כל צדקי דאית לה [ב״ק כ״ז] וכי המשביר. שבלשון ערבי ענינו חיזוק וקיום דבר בל״א [בעפעסטיגען. בעשטעטיגען]. ועפ״ז פירשתי את הפסוק והאמין בד׳ ויחשבה לו צדקה. שחשב אברם הבטחה זו לתוקף ויסוד מוסד שלא יפול ממנה דבר ארצה. כמו״ש יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב [ישעי׳ מ״ה] וכן וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה [מלאכי ג׳] שמש חזקה ותקיפה. וכן הון עתק וצדקה. פירוש צדקה כמו עתק מלשון עתקו גם גברו חיל [איוב כ״א]

[כג] **מעולם נסכתי וגו׳**, כי החכמה קשורה בהשי״ת שהוא החכמה והוא המדע. ואין לה ראשית ותכלית. [דלא כראב״ע כאן].

[כו] **ארץ וחוצות**, הימים קרא בשם חוצות לפי שהן חוץ לישוב. וכמוהו הנותן מטר ע״פ ארץ ושולח מים ע״פ חוצות.

[כח] **באמצו שחקים ממעל**. כפי שאמרו בב״ר והובא ברש״י בפ׳ בראשית יהי רקיע יחזק הרקיע לחים היו ביום ראשון ובשני קרשו. או שאמר כן בדרך מליצה.

[לג] **ואל תפרעו**. הוא היפוך המוסר כמו ואל תפרצו מלשון והוליד בן פריץ [יחזקאל י״ח] וכן כי פרעה אהרן [שמות ל״ב]. כי העי״ן והצד״י מתחלפות.

[לד] **לשקוד**. להיות זריז ומתמיד כמו לשוא שקד שומר [תילים קכ״ז]. ובא גם על השתדלות כמו שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל [ריש כתובות]. הוה משתקיד ב״ר יוחנן למסמכי׳ [סנהדרין י״ד].

[לה] **ויפק רצון מד׳**. הוא מוצא מנפשו רצון מד׳ ואינו מהרהר אחריו שעושה שלא כמשפט.

[לו] **משנאי**. הוא יותר מן שונאי. וכן מאהבי. בעבור היותם בבנין הכבד.

שבעה

ט [א] שבעה. הוא שם הרבוי בלה"ק. ואפשר לפי שכל ימי השבוע הן שבעה נקיט על הרבוי שבעה. ואמר שהחכמה עומדת על הרבה עמודים שלא תמוט לנצח.

[ב] טבחה טבחה וגו'. הכוונה שעושה דברי' בפרהסיא ובהכנות קודמות בלי יראה מגור מסביב.

[ג] שלחה נערותי' תקרא על גפי מרומי קרת. מושב הדלים והבוערים בעם הוא במרומי קרת כי שם לא ישבו הנכבדים ואנשי חיל בעבור השמש שמלהטת שם כמו"ש בן סירא על העני. במרום הרים כרמו. והחכמה יושבת במובחר המקומות ושלחה נערותיה אל מקום מושב הריקים שיבואו אלי' ללמוד חכמה ואל ישובו לכסלה. ועל גפי פי' סביב העיר וכנפי' כמו ואת אגפי' [יחזקאל ל"א].

[ז] ומוכיח לרשע מומו. לוקח לו מומו. כמו"ש רז"ל דור ששפטו את שופטיו. כשאומר לו טול קיסם מבין שיניך אומר לו טול קורה מבין עיניך. וכל הפוסל במומו פוסל.

[ח] פן ישנאך. מלת פן פירושה בכל מקום שלא. והיינו כשיודע בבירור שלא ישמע לו אבל אם הוא מסופק חייב להוכיחו כמו"ש התוס' בס"פ חזקת הבתים.

[יב] אם חכמת חכמת לך. כענין שכ' אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח [איוב ל"ה].

[יג] אשת כסילות הומיה. בלי דברי טעם כיונה הומה.

[יד] על כסא מרומי קרת. יושבת על כסא שתהא נראית כגדולה והחשובה. ומושבה במרומי קרת במקום מושב הריקים והבוערים כמוש"ל. [ובגמרא ע"ז י"ט מקשי כתיב על גפי וכתיב על כסא ומשני בתחלה על גפי ולבסוף על כסא. ותמיהני הא על גפי בחכמה כתיב ועל כסא בכסילות כתיב ולפי שנויא דגמרא דכסא עדיף מגפי קשה טפי. ורש"י בסנהדרין ל"ט נראה שהרגיש בזה ופירש דכסא גרע מגפי ואחר שחטא ישב על כסא ע"ש אבל התוס' שם הקשו על פי' זה].

[טו] לקרוא לעוברי אורח. כי לאלה שיושבים שמה א"צ לקרות כי הם רודפין אחריה.

[טו] מי פתי. שהוא אי חיי סכלות שאינו נהנה מן עוה"ז ולעוה"ב אין לו כלום. יסור הנה. יתענג בימי חיי הבלו ויעשה כל מה שלבו חפץ.

י [א] ובן כסיל תוגת אמו. ליופי המליצה כפל הענין במלות שונות. ויש גם להיפוך כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו [לקמן י"ז] הוות לאביו

לאביו בן כסיל [לקמן י"ט] ואמר ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך [לקמן כ"ג].

[ב] וצדקה. דרך צדקה ומשפט תציל ממות אף אם הוא עני.

[ג] לא ירעיב. הוא נתינת טעם למקרא שלפניו. כי לא ירעיב. ומכ"ש שמצילו ממות. כמו"ש הנה עין ד' אל יראיו להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב. והות רשעים. הוא הונו ועשרו מלשון מה הוה לאדם [קהלת ב'] יעוז בהותו [תילים כ"ב].

[ד] ראש עושה כף רמיה. כל רמיה שבספר זה הוא העצל. כמו"ש רא"א ואולה"ם. ומקרא מלא. עצלה תפיל תרדמה ונפש רמיה תרעב [לקמן י"ט]. ואמר הכף של העצל שאינו רוצה לעבוד מביא את הריש ועוני. אע"ג שם כף היא נקבה והי' צ"ל עושה בקמ"ץ. מצינו יוצאים מן הכלל. כמו יעשה מלאכה [שמות ל"א] המנחה אשר יעשה [ויקרא ב'].

[ה] אוגר בקיץ. קיץ הוא זמן לקיטת פירות האילן. אף שאפשר לחיות בלעדם מ"מ בן משכיל גם מזה לא ינח ידו. ומכ"ש בקציר שלא יתרשל לקצור את תבואתו שכל חייו תלואים בכך. אבל העצל נרדם אף בקציר ומכ"ש בקיץ.

[שם] בן מביש. פרשו בוש. וטעמו איחור שהוא מאוחר התנועה ועצל [הרלב"ג].

[ו] ופי רשעים יכסה חמס. החמס מכסה פיהם שלא יוכלו לברך את הצדיק כי הוא כקוץ בעיניהם כמו"ש ותועבת רשע ישר דרך [לקמן כ"ט].

[ז] ושם רשעים ירקב. בפ"ג דיומא איתא: מאי ושם רשעים ירקב? אמר ר"א רקבובית תעלה בשמותיהם. מה היא? אמר רבינא דלא מסקינן בשמייהו. ופי' רש"י רקבובית חלודה דהוי בכלי ברזל שאין משתמשין בו. דלא מסקינן בשמייהו. לא יקרא אדם לבנו שם אדם רשע. —והמאמר תמוה מה הוסיף ר"א בדבריו. הכי לא ידעו פירושו של ירקב, ושל רקבובית ידעו? ע"כ צ"ל דהכי קשיא ליה שאין בסיפא דקרא התנגדות לרישא. וכך הול"ל ושם רשעים לקללה. לכן מפרש ר"א שמלת ירקב פירושה שמזכירו לרקבובית היינו מקללו שירקב שמו כדמסיק בגמרא שם שם רשעים ירקב מנא לן? דכתיב ויאהל עד סדום וכתיב בתריה ואנשי סדום רעים וחטאים לד' מאד. וכן בב"ר פמ"ט. כל מי שהוא מזכיר את הרשע ואינו מקללו עובר בעשה מאי טעמא ושם רשעים ירקב. ומה דקאמר בגמר' מה היא לא קאי אמלתא דר"א אלא הכונה ופשטא דקרא מה הוא אמר רבינא וכו'.

[ח] **חכם לב יקח מצות**. מקבל מצות מפי אחרים המצוים. כי הוא בעיניו עניו ושפל וכולם גדולים ממנו. והאויל הוא בהיפוך הוא מצוה אחרים שיעשו פקודתו כי הוא בעיניו גדול מכלם והם צריכים לסור למשמעתו. או הכונה. חכם לב יקח מצות ויעשה אותם. והאויל רק בדבר שפתים אומר שיעשה ואינו עושה כלום. ודוגמתו לקמן י"ג, כל ערום יעשה בדעת וכסיל יפרוש אולת.

[י] **קורץ עין יתן עצבת**. החכם אינו צריך להבנת הדבר שישמע את כל הענין כמ"ש רז"ל די לחכימא ברמיזא. וקריצת עין לאות תעמיד לפניו צורת כל הענין ויסודו. עצבת הוא מלשון העצב נבזה (ירמיה כ"ב) ובלשון המשנה אין מעצבין את הקטן. אמנם האויל צריך יגיעת שפתים ולהג הרבה טרם שיבינהו.

(יא) **ופי רשעים יכסה חמס**. החמס שעושה סותם פיו שלא יוכל לשתות ממקור חיים של צדיק כי לכם המות נחשב לו.

(יג) **ושבט לגו חסר לב**. שיעורו. ושבט לגו תמצא בשפתי חסר לב כי מצות **בשפתי תמצא** מרישא מוסב נמי אסיפא. ואמר שדברי חסר לב הן כשבט נגד השומעים כמ"ש פגוש דוב שכול באיש ואל כסיל באולתו.

[יד] **חכמים יצפנו דעת**. אפי' הדעת אינם מפרסמים רק לעת מצוה. כמו ששנינו באבות כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. ואמרו בירושלמי פ"ט דפסחים יפה שתיקה לחכמים ק"ו לטפשים. אבל האויל מרוב חפצו לדבר הנהו נכון להשמיע אף בשורה רעה. ושיעור הכתוב ובפי אויל מחיתה קרובה והבי"ת חסרה כמו ששת ימים עשה ה'. משפטו בששת ימים.

[טו] **הון עשיר קרית עוזו**. אף שאיננו נותן מכספו לשום אדם כלם יראים מפניו כאילו הוא יושב בקרית עז. ובהיפוך הדל אף שאיננו מבקש מתנה הוא מבוזה לכל.

[טז] **תבואת רשע לחטאת**. מעשה רשע הוא לעונש ופורעניות. כמו מחטאת סדום (איכה ד').

[יח] **ומוציא דבה** על חבירו שלא בפניו **הוא כסיל**. רק צריך לעשות כמו"ש בתורה לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא.

[כ] **לב רשעים כמעט**. נ"ל מעט הוא מין טיט שעושים ממנו כלי חרס שנותנים זיתים בתוכו. [והוא דבר שפל הערך כמ"ש איכה נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר איכה ד']. ובלשון המשנה הנוטל זיתים

מן

מן המעטן [מעשרות פ"ד] והנו"ן בו על סימן המשקל כמו קרבן דרבן. או שנכנסה בו הנון נשרשית להבדיל בינו ובין הטיט. ומזה עטיניו מלאו חלב [איוב כ"א] ובלשון המשנה עוטנו בתוך הבית [מנחות פ"ח].

[כד] ברכת ה' היא תעשיר. ברכת ה' בקרב איש שהוא שמח בחלקו היא לו כעשירות אף שאיננו עשיר (כמ"ש רז"ל איזהו עשיר השמח בחלקו). ולא תוסיף עצב עמה. כי האיש ההוא איננו עצב ומצטער לעולם בחשבו כל מה דעביד רחמנא לטב עביד. אולם עשירות בלי ברכת ה' היינו שאינו שמח בחלקו אינה נחשבת כלום כי לעולם הוא בדאגה.

[כד] ותאות צדיקים יתן. הרשע הנזכר בבוא עליו צרה וצוקה ממלא תאות צדיקים. כמ"ש ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע וגו'.

[כו] כחומץ לשינים וגו'. מי ששיניו כואבות מגמע בהן את החומץ. וכן כשעיניו כואבות מעביר עליהן עשן עשבים בחשבו שיהיו לו לרפואה כי כן מוחזק בעיני ההמון. ובאמת אין בהן שום רפואה ואפשר עוד שמריעין. כן העצל לשולחיו. המשלח חושב כי תיקן את מלאכתו על ידו ובאמת לא הועיל כלום בשליחותו. ולכן שנינו בפי"ד דשבת החושש בשיניו לא יגמע בהן את החומץ. משום דבני אדם חושבין שהוא רפואה ולכן גזרו חכמים עליו דכל דבר שהוא משום רפואה אסור לעשות בשבת גזירה משום שחיקת סממנים. ואף אם באמת אין בו רפואה מ"מ כיון שרגילין לעשות כן משום רפואה אסור. [ובזה סרה קושית הגמרא על המשנה מקרא דהכא. ובבבלי ובירושלמי משני לה בכמה שינויי. ולפמ"ש לא קשה מידי מעיקרא].

[כט] מעוז לתום דרך ה'. כמ"ש כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם [הושע י"ד] והענין כמ"ש רז"ל בפ"ז דיומא אוי להם לתלמידי חכמים שעוסקים בתורה ואין בהם יראת שמים. א"ל רבא לרבנן במטותא מנייכו לא תרתו תרתי גיהנם [היינו כמ"ש במדרש פרשת תבא. כל מי שלומד תורה ואינו מקיימה עונשו חמור ממי שלא נמדה כלל] והיינו דאמר רבא מאן דזכי (שלומד ע"מ לקיים) הוא ליה סמא דחיי דלא זכי היא לי' סמא דמותא.

יא [א] מאזני מרמה תועבת ה'. מי ששוקל את מעלתו ומעלת חבירו במאזני מרמה הוא תועבת ה' כמו"ש לעיל. מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ה' גם שניהם.

צדקת

[ה] צדקת תמים תיישר דרכו. הוא כמו קרא דלעיל תומת ישרים תנחם. וקרא שלאחריו צדקת ישרים וגו'. וכפל הענין במלות שונות.

[ז] במות אדם רשע תאבד תקוה. מבניו ואשתו כמ"ש ואל יהי חונן ליתומיו [תהלים ק"ט] ואונים הם הבנים כמו יהי רעב אונו [איוב י"ח] אבל בצדיק אף אחר מותו יש תקוה לבניו בזכותו כמ"ש וזרעו לברכה. וזרע צדיקים נמלט.

[יא] בברכת ישרים תרום קרת. הוא נתינת טעם למקרא שלפניו מש"ה בטוב צדיקים תעלוץ קריה כי כשהישרים מתברכים ומצליחים ירימו את הקריה בגמילות חסדים וצדקה שעושים. אבל כשהברכה היא בפי רשעים תהרס העיר. כי עוד ירבו לגזול ולעשוק וכלם יראים מפניהם בעבור עשרם.

[יג] הולך רכיל מגלה סוד. האיש שמגלה סוד אחר ברכילות צריך להזהר ממנו שלא תדבר בפניו שום סוד כי הוא נכון לגלות לאחרים סודך. אמנם נאמן רוח. אשר איננו מגלה לפניך שום דבר מרעך הוא מכסה כל דבר אף שלא נאמר לו בסוד.

[טז] אשת חן תתמוך כבוד. אשה בעלת חן ויופי תחזקת את כבודה בכל כחה ולא תשפיל א"ע בשום אופן בחשבה שהיא ראויה לכל הכבוד שבעולם. וכן העריצים האכזרים שאין בטבעם שום מדת רחמנות יחזיקו בעושר בכל כחם שלא יתנו ממנו לעניים בחשבם כי רק הם ראוים לכסף והון ולא אחר.

[יז] גומל נפשו איש חסד. שיעור הכתוב. איש חסיד גומל נפשו ואכזרי עוכר שארו. ומצינו כמה פעמים שהנשוא הוא מוקדם לנושא המאמר כמו כאכול קש לשון אש וחשש להבה ירפה (ישעיה ה) הצאן ירעו הרועי' [יחזקאל ל"ד]. והכונה כי האיש שהוא טוב לבריות ועושה עמהם חסד גומל לנפשו חסד כי כולם אוהבים אותו ועומדים לו לעזרה בצר. והאכזרי עוכר שארו כי יש לו שונאים הרבה האורבים עליו להשמידו.

[יט] כן צדקה לחיים. קאי על קרא שלפניו. ואמר כמו מעשה צדקה הוא לחיים כמ"ש והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם [ישעיה ל"ב]. כן המרדף רעה: המשתדל לעשות רעה אף שלא עשה עדיין הוא למותו. ומסיים תועבת ה' עקשי לב. כי תועבת ה' עקשי לב אף שלא עשה עדיין רעה בפועל.

[כא] יד ליד לא ינקה רע. כמ"ש פוקד עון אבות על בנים ועל שלשים וגו' ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו', ואמר שהפורעניות הולכת מיד ליד מדור ראשון] לשני ולשלישי ולרביעי. וזרע צדיקים נמלט מן הפורעניות בזכות אבותיו.

נזם

[כב] נזם זהב באף חזיר. שהוא מסייע לו לנקר באשפה ובצואה עמוק עמוק בעבור חידודו. כן היופי לאשה סרת טעם מסייע לה לספות חטאת על חטאת. כי רבים יזנו אחריה. והנמשל הוא מבואר בפי' רש"י ז"ל.

[כו] יקבוהו לאום. כל האומה כולה מקטן ועד גדול. וארז"ל אפי' עוברין שבמעי אמם.

[כח] בוטח בעשרו הוא יפול. המתגאה בעשרו וחושב שהוא הגדול ומובחר שבכולם כמו פרי על העלים. סופו שיהיה כמוהו שיפול כנפול הפרי מן העץ בבוא זמנו. כי המאכל והשמנות שבו גורם לנפילה. אבל הצדיקים הענוים יפרחו כעלה זית שאינו נופל לעולם בעבור שאין בו שמנונית ודבר מאכל.

[ל] פרי צדיק עץ חיים. פעולת הצדיק הוא כעץ חיים. אבל המלמד לאחרים לעשות הוא גדול ממנו שהוא חכם. וכ"כ רש"י בב"ק י"ז. וארז"ל גדול המעשה יותר מן העושה.

יב [א] בער. פי' אדם ריק שאין בו דעת אפי' בטיב משא ומתן אינו יודע. מלשון ושלח את בעירה [שמות כ"ב] וכתיב ואני בער ולא אדע בהמות הייתי עמך [תלים ע"ג] ובלשון ארמי נקרא בור בהשמטת העי"ן כדרכה בלשון ארמי.

[ב] טוב יפיק רצון מה'. איש טוב בטבעו וצדיק הוא שבע רצון מהנהגת ה' את העולם. ומסכים שכן ראוי להיות ובטוב העולם נידון והכל בצדק ובמשפט. ויפיק פי' מוציא מנפשו רצון מדרכי ה'. אבל איש מזימות המתחכם וחכם בעיניו מרשיע את השם הנכבד ואומר שאין הקדוש ברוך הוא מנהג את עולמו כראוי חלילה. כמו שטען איוב בצערו.

[ג] לא יכון אדם ברשע. גדולתו לא תתמיד כי אין לה כן ובסיס בארץ. אבל הצדיקים אף אם ימותו לא לאורך ימים יהיה כן כי שרשם בל ימוט.

[ד] אשת חיל. היא נפש הנדיבה והזריזה החושבת על העתיד. והמבישה היא העצלה.

[ה] מחשבות צדיקים משפט. אף המושכל הראשון שלהם הוא בצדק ומשפט. ותחבולות רשעים שהן עצות עמוקות מקרב לב אעפ"כ הן בטעות ומרמה.

[ז] ובית צדיקים יעמוד. אפילו הבית שהוא עלול ליהרס ע"י הפיכה

בעבור

בעבור היותו מחובר מאבני' וחמר אעפ"כ יעמוד ומכ"ש גופו שאינו עלול להשחת ע"י הפיכה.

[ח] ונעוה לב יהי' לבוז. אף שהוא חכם ובר שכל. כיון שלבו מעוות ואינו הולך בשכל הישר.

[י] יודע צדיק נפש בהמתו. נותן לבו להתבונן אף על נפש הבהמה שלא לצערה. כמ"ש רז"ל בויקרא רבה פכ"ז „יודע צדיק זה הקב"ה שאמר לא תקח האם על הבנים"— ורחמי רשעים אכזרי. אבל המרחם על הרשעים הוא אכזרי על כללות העולם כי יוסיפו להרשיע ולשפוך דם נקי. כמ"ש רז"ל בסנהדרין ע"ב מיתה לרשעים טוב להם וטוב לעולם. והתחיל בלשון רבים רחמי ומסיים בלשון יחיד אכזרי כדרך נסו ואין רודף רשע [לקמן כ"ח]. ורחמי כמו מרחמי. או הפי' ורחמי על רשעים כמו ורחמיו על כל מעשיו.

[יב] חמד רשע מצוד רעים. הרשע יחמוד ויחמוס גם את מצוד רעים חבריו כמ"ש נפש רשע אותה רע לא יוחן בעיניו רעהו [לקמן כ"א] וחמד פירושו גזלה ועושק כמו ולא יחמוד איש את ארצך. וכן ארז"ל בריש ב"מ. לא תחמוד לאינשי בלא דמי משמע להו [וכו' בתוס' שכן הוא האמת]. ושרש צדיקים יתן. הרשע שעושק את חבריו הרשעים מצדק שעושה כן מחמת שורש צדקתו ובדין רודף את הרשעים להשמידם. ופירוש יתן עורך ומליץ לפני בני אדם בל"א (פארטעטלען).

[יג] בפשע שפתים מוקש רע. מי שאינו נזהר בשפתיו מביא על נפשו מוקש רע [השוגג נקרא ג"כ פשע כמו בפסחים ו' ע"ב דלמא פשע ולא מבטיל לי', פי' שלא יהיה נזכר וישכח] ומ"מ מצד אחר היא לטובה שע"י פשע שפתיו של רשע יצא מצרה צדיק. כי יהיה נודע לו מחשבות הרשע מה שרוצה לעשות לו.

[יד] מפרי פי איש ישבע טוב. איש טוב אף אם שומע מחבירו מדבר שיעשה לו דבר רע. לא שבע ממנו שיתפעל בנפשו לשנוא אותו. באמרו עביד איניש דגזים ולא עביד. וגמול ידי אדם ישיב לו. רק אם גמלו רעה בידיו אז ישיב לו ולא על הדיבור לבד.

[טז] אויל ביום יודע כעסו. בפרסום ובגלוי. ופי' ביום כמו נגד השמש לעיני השמש. שפירושו בפרסום שכולם רואים. ולא יבוש משום אדם.

[יז] יפיח אמונה יגיד צדק. מי שמגיד צדק מפיח אמונה בקרב השומע שמאמין לו כמאמר רז"ל נכרין דברי אמת. ועד שקרים מפיח בקרב השומע מרמה שאינו מאמין לו כי גם דברי מרמה נכרין מרמה:

[כ] **מרמה בלב חורשי רע.** נ"ל שמלת מרמה בכאן הוא מלשון וירם תולעים ורמה לא היתה בו [שמות ט"ז]. אף שגם רימה הוא מן הכפולי' בא בכאן במשקל נל"ה כי הגזרות מתחלפות. ודומה לו במכסת נפשות. תכוסו על השה [שם י"ב]. ואמר החושבי' רע על רעיהם הם בעצב ורוח נכאה כאילו תולעי' נושכים בלבו כי חושש פן תגלה רעתו. אבל ליועצי שלום שמחה.

[כה] **דאגה בלב איש ישחנה.** כשהיא צפונה בלב איש ואינו מספרה לאחרים. או הכונה שהיא שמור' בלב איש שאינו מסיח דעתו ממנה ובפירוש הזה פליגי ר' אמי ור' אסי ביומא ע"ה. חד אמר ישיחנה מדעתו וחד אמר ישיחנה לאחרים. ותרווייהו מודו דמלת ישחנה השי"ן ימנית כפשוטו. ומלת ישחנה זרה כי צ"ל תשחנו.

[שם] **ודבר טוב ישמחנה.** שיעורו ודבר טוב בלב איש ישמחנה. כשאין מסיח דעתו ממנה או כשאינו מספרה לאחרים. דבספורו מפיג שמחתו.

[כו] **יתר מרעהו צדיק.** הצדיק כשרוצה לעשות איזה דבר או לחדש איזה דבר חכמה אינו סומך על דעתו לבד. אלא יתור ויחקור את רעהו אם יסכים עמו. ומלת יתר הוא כמו יתור הרים מרעהו [איוב ל"ט] ובא בציר"י תחת חיר"ק גדול. והרשעים עושים בהיפוך שאינם מתיעצים עם אחרים רק תועים בדרכי לבם כמש"ל דרך אויל ישר בעיניו ושומע לעצה חכם.

[כז] **לא יחרוך רמיה צירו.** ההון שביד הרמאי לא יתקיים כאילו הביא ציד לביתו ולא שם גדר בעדו שלא יוכל לברוח הלא בלתי ספק מידו ברוח יברח. יחרוך הוא מלשון חרכים שהוא חלון סתום ומשוייג בחתיכות עצים כמו אשנב. בל"א (גיטטער). אבל הון אדם חרוץ הוא יקר וכבד שלא יטולטל ממקומו וישאר לנצח.

[כח] **ודרך נתיבה.** הדרך שמוליך אל נתיב הצדקה. היינו הכנה למעש' הצדקה.

יג [ב] **מפרי פי איש יאכל טוב.** איש טוב אינו מדקדק על בן אדם שהוציא בשפתיו שיעשה לו רעה כל זמן שלא עשה בפועל כפיו ורק המעשה שהוא פרי פי איש שאמר וקיים את דברו הוא שנכנס בקרבו. אבל הבוגד הוא בהיפוך אף שחבירו לא פתח פיו כנגדו לרעה עושה לו חמס.

[ח] **כופר נפש איש עשרו.** כשעשיר קרוב למות לוקחין עשרו ממנו שיהיה

שיהיה כופר נפשו, כמ"ש בפסחים קי"ח הודו למי שגבה חובתו של אדם בטובתו עשיר בשורו עני בשיו כו'. ורש שאין לו דבר ליקח ממנו על כופר נפשו לוקחין תמורתו איש רשע אשר לא שמע גערה ומוסר. כמו ולץ לא שמע גערה. כענין שנאמר כופר לצדיק רשע [לקמן כ"א]. ושיעור הכתוב וכופר נפש רש איש לא שמע גערה.

[ט] **ישמח**. הושאל על מאור בהיר ומאיר סביביו ועומד בתקפו. וכן ארז"ל על הטפה הגדול שוחק [מכלל יופי]. ומזה אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה.

[י] **רק בזדון יתן מצה**. מי שעושה מעשהו רק בגאון וכעס בלי התבוננות אם הוא טוב או רע [כמ"ש זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון] יהיה מעשהו בלתי מתוקן. כי כל דבר שאינו בתיקונו כראוי נקרא מצה. כמו לחם מצה שאינו מחומץ ומתוקן כראוי. וכן ארז"ל בגיטין כ"ב. שלש עורות הן מצה חיפה וכו' מצה כמשמעו מה מצה דלית בה שאור ולא שום דבר אלא קמח לבד אף האי עור נמי וכו'.

[יא] **הון מהבל ימעט**. כמוש"ל נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך. והבל כמו בהל בהיפוך אותיות כמו כבש כשב שמנה שלמה.

[טו] **ודרך בוגדים איתן**. הוא היפוך החן. כי מי שנראה בפניו עזות הוא שנוא נבריות. ושיעורו, ודרך בוגדים יתן איתן. והוא כמ"ש חכמת אדם תאיר פניו ועוז פניו ישונה.

[טז] **כל ערום יעשה בדעת**. עושה בפועל ממש מה שצריך לעשות ולא ידבר בדבר שפתים. והכסיל הוא בהיפוך לא יעשה כלום רק מרב' לדבר בלהג הרבה בפרסום ומראה לכל סכלותו. מלת יפרוש הוא מענין פרסום בלשון התלמוד. והמ"ס נוספת.

[יז] **מלאך רשע יפול ברע**. אף שאינו מכוין לעשות רע לשולחיו. מ"מ בעבור הרגלו במעשה הרע יפול ברע כאילו אחר הפילו שם. **וציר אמונים מביא מרפא**. כמ"ש רז"ל מגלגלין חובה על ידי חייב וזכות ע"י זכאי.

[יט] **תאוה נהיה תערב לנפש**. מקרא קצר הוא. ושיעורו, לבעל נפש שהוא אדם צדיק כמש"ל בפ' כ"ג פ"ב. היינו כשבטלה התאוה ממנו יתענג כי אינו צריך עוד להתאבק עם יצרו. ומלת נהיה הוא העדר הויה כמו ועשית סירותיו לדשנו [שמות כ"ז] עיין רש"י שם. וכן כרמך לא תזמור [ויקרא כ"ה] היא הסרת הזמורה. והרבה כמוהו. אבל הכסילים כשפסקה מהם התאוה היא להם לתועבה. כמ"ש רז"ל סוף קנים. זקני

ת"ח

ת"ח כל זמן שמזקינין דעתם מתיישבת עליהם. וזקני ע"ה דעתם מטרפת עליהם. לפי שאין יכולים לעשות הזימה שסורגלו מנעוריהם.

[כג] רב אוכל ניר רשים. הרבה תבואה יש בעולם ע"י חרישת העניים העובדים את האדמה בזיעת אפים. ומן היותר היה שלא יאכלוה רק האנשים העובדים. אולם מלינו התנגדות לזה. כי יש נספה בלא משפט. שאינו עובד כלל וניזון ממנה משופרי דשופרא בלא דין ומשפט. מלת נספה הוא מלשון ספו ליה כתורא [כתובות מ"ט] ספו לי מאליה [פסחים ג']. ובלשון המקרא מספוא.

יד [ג] בפי אויל חוטר גאוה. מדיבורו נראה גודל גאותו כאילו יצא מפיו ענף ארוך של גאוה.

[שם] תשמורם. נגזר משם שמיר. ובאה הוי"ו במקום יו"ד כאילו נכתב תשמירם. וטעמו החקוק והמרשה מלשון כצפורן שמיר. שענינו הפתחה וחקוק [רא"ה].

[ד] באין אלפים אבוס בר. יש בני אדם שאינם רוצים לקנות אלפים ושורים לעבודה באמרם כי יאכלו את תבואתם. ובהעדרם האבוס מלא בר. [אבוס הוא אוצר התבואה כמו פתחו מאבוסיה (ירמיה נ')] ואמר שזה שקר כי לעומת זה מכניסין תבואות לאבוס בעבודתם יותר ממה שאוכלים. והיא משל על אנשים המקמצים את הגואלה במקום שיוכל להכניס כפלי כפלים כנגדה. והב' ממלת באין נמשכת גם למלת אבוס. ושיעורו באבוס בר.

[ו] בקש לץ חכמה ואין. בב"ר פ' פ"ט בקש לץ חכמה ואין אלו חרטומי פרעה שהיו פותרין לו שבע בנות אתה מוליד שבע בנות אתה קובר וכו' ולא היה קולם נכנס באזניו. ודעת לנבון נקל זה יוסף. כונתם הלץ אינו רוצה להבין הדבר כפשוטו רק מבקש להתחכם להראות חכמתו בעיני העם. כי אם יאמר כפשוטו לא יהיה נראה כחכם. לכן החרטומים לא פתרו את חלום פרעה כפשוטו שבע שבלים טובות ורעות כן שבע שני שובע ושבע שני רעב. כי נחשב להם לחרפה לפתור כ"כ בפשיטות. אבל יוסף שלא רצה להתגדר ולהתגאות בחכמתו הלך אחרי פשוטו. והוא דבר נקל. ודבר גדול הודיעונו בזה של ללכת בחריפות של הבל רק לפרש כפשוטו כל מה דאפשר.

[ז] ובל ידעת שפתי דעת. אם לא ידעת שפתי דעת מה להשיב על שאלותי. כמ"ש רז"ל בסנהדרין ל"ט האי מאן דידע לאהדורי למיני כר' אידית ליהדר ואי לא לא ליהדר.

[ט] **אוילים**. שיעור הכתוב. בין אוילים ילין אשם. והיינו האהב' שביניהם באה ע"י האשם שעשו יחדיו. ובין ישרים ילין רצון. על ידי צדקת דרכם שעשו יחדיו התחברו. ורצון הוא מעשה צדקה ומשפט שהוא מפיק רצון בני אדם.

[י] **לב יודע מרת נפשו**. העתידה לבוא עליו. כי לפעמים האדם מתעצב בלי שום סיבה גלויה. וכן לבו שמח ואין שום אדם יודע סיבתה. והוא כמו שאחז"ל אע"ג דאיהו לא חזי מזליה חזי.

[יח] **נחלו פתאים אולת**. ממשיכים ופורשים את האולת מלשון נחלי מים. **וערומים יכתירו דעת**. יסבבו את הדעת שלא יצא מגדרו כמו הכתר מסביב את הראש. ונעשה משם כתר פעולה כמו עוטרים מן עטרת.

[כד] **עטרת חכמים עשרם**. העושר לחכמים נאה להם כעטרת. אבל העושר לאוילים יגלה אולתם ורשעם. כמו"ש רז"ל שלוה והשקט לצדיקים נאה להם ונאה לעולם. ולרשעים רע להם ורע לעולם. וכשהעושר הוא אצל רשעים קראו אולת לגנאי.

[כח] **ויפיח כזבים מרמה**. שיעורו ויפיח כזבים מצד מרמה שלא יוכלו הדיינים בהוציא הדין לאמתו לדעת המרמה.

[לב] **ברעתו ידחה רשע**. הרשע כאשר יחל לנפול ברעה נפול יפול ולא יגלגל כאילו איש דוחה אותו לתוכה. אבל הצדיק אף שהוא קרוב למותו עדיין חוסה בד' שיושיעהו. כמו"ש רז"ל אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם לא ימנע א"ע מן הרחמים.

[לד] **צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת**. שיעורו וחסד לאומים תרומם חטאת. ופירוש תרומם כמו הרומו מתוך העדה הזאת [במדבר י"ג] תרגומו אסתלקו. וכן הסר המצנפת והרם העטרה [יחזקאל כ"א] [וחטאת הוא העונש כמו ודעו חטאתכם אשר תמצא אתכם. במדבר ל"ב]. והיינו שתרומם את החטאת למעלה שלא תנוח על העם. כמו נושא עון.

טו [ב] **תטיב דעת**. מייפה את הדעת לדברה בחן ושכל טוב בלשון נקיה וקצרה וכמ"ש בעירובין בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקיימה תורתם בידם. אבל הכסיל יביע אולתו כמעין הנובע בלי טעם וסדר ואינו מקפיד על לשונו.

[ד] **וסלף בה שבר ברוח**. המדבר לחברו בלשון רכה ולבו בל עמו הוא כנותן לחברו תבואה ברוח שאין בה ממש. ושבר הוא מלשון יש שבר במצרים (בראשית מ"ב).

[ז] ולב כסילים לא כן. אין מסכים לדברי אלה. באומרם שמפילים שטותים והבלים.

[יד] לב נבון יבקש דעת. בידעו שלא תבוא אליו בלי יגיעה. ופי כסילים ירעה אולת. איננו רוצה לייגע את עצמו בבקשת הדעת ולוקח נחלקו את האולת כי היא מצויה לו כמרעה לבהמה בלי יגיע כפים.

[טו] כל ימי עני רעים. מי שהוא להוט אחר הממון ומקנא באחרים הגדולים ממנו והוא עני בעיניו שאינו שמח בחלקו. כל ימיו רעים כי אם ירויח בעסקו יתאוה עוד יותר ולא יתענג במה שהרויח. כי מי שיש לו מנה רוצה מאתים. אבל טוב לב השמח בחלקו הוא בשמחה לעולם כאילו היה לו משתה תמיד כי אף אם יפסיד לא יצטער כי הוא שם בה' מבטחו ואומר כל מה דעביד רחמנא לטב עביד.

[טז] ומהומה בו. סעודה גדולה שאוכלים אותה בהמון רב אוכלים ושותי' חוגגים ומכרכרים בלי יראת ה' על פניהם.

[כג] שמחה לאיש במענה פיו. כשאדם אומר איזה מענה בדעת והשכל לפני אנשים שמחה הוא לו. אבל צריך ליזהר שיהיה דבר בעתו כי אם יאמר מענה כשאינם עוסקים בענין ההוא אף אם יש בו חכמה לאויל יחשב. כמ"ש רז"ל בפ"ה דאבות. שהחכם שואל כענין ומשיב כהלכ' והיפוכו בגולם.

[כד] למעלה למשכיל. כמי שעומד על מדרגה גבוה שנזול משטיפת המים שעל הארץ. כן אורח חיים שהולך עליו המשכיל נמדרגה גבוה היא לו שינצל משאול מטה.

[כה] ויצב גבול אלמנה. ברשותה שלא יסיג אחר גבולה. כענין שנאמר אתה הצבת גבולות ארץ קיץ וחורף אתה יצרתם [תהלים ע"ד] שלא יכנוס אחד בגבול חבירו.

[כו] מחשבות רע וטהורים אמרו נועם. אמרי נועם הנראים טהורים ואעפ"כ מחשבותיו רע. כן תועבת ה'. או הפי' אמרי נועם צ"ל טהורים בלי מחשבה רעה.

[כז] עוכר ביתו בוצע בצע. כמו"ש הוי בוצע בצע רע לביתו וגו' [חבקוק ב].

[כח] לב צדיק יהגה לענות. אף להשיב תשובה על שאלה שמן הדרך ארץ שלא לשהות מ"מ מחשב מה לענות. ופי רשעים אף ראשית דבריהם יביע בלי התבוננות.

[ל] מאור עינים ישמח לב. כמ"ש ומתוק האור וטוב לעינים לראות את השמש

השמש [קהלת י"א] וכן בנוסח הספרדים בברכת יוצר אור. והתקין מאורות משמח עולמו אשר ברא. [והב"י באו"ח סי' נ"ט כתב שאין לומר כן לפי שאין המאורות לשמח בהן את עולמו אלא להאיר על הארץ. ותמהני] ואמר כמו שמאור עינים משמח את הלב אף שאין בו חוש הראות. כן שמועה טובה תדשן עצם אף שאין בו חוש השמיעה.

[לא] **בקרב חכמים תלין.** תתמיד להיות אתם. ובהיפוך לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים לא ילך.

טז [ד] כל פעל ה' למענהו. בעבור השי"ת. גם את הרשע מקיים להיות ליום רעה כופר לצדיק. כמו"ש כופר לצדיק רשע ותחת ישרים בוגד [לקמן כ"א] ועמש"ש.

[ה] **יד ליד לא ינקה.** מיד ליד ימשך עליו עונש והיינו מדור לדור כמ"ש פוקד עון אבות על בנים וגו'. או כפי'. הנני מבטיחך בתקיעת ידי לידך שלא ינקה.

[י] **קסם על שפתי מלך.** אמר מה מלך בשר ודם שאינו יודע מה שבלבו של חבירו אעפ"כ קסם על שפתיו ולא ימעול פיו במשפט. מכ"ש פלס ומאזני משפט לה' שאינו מעות את המשפט בשום צד. ומעשהו שעושה בבני אדם כאילו שקל באבני כיס כי הכל לפי המעשה של בני אדם.

[יב] **תועבת מלכים עשות רשע** וגו' עד פסוק ט"ז בא החכם להורות אותנו דרכי ה' שנשכיל ממלכי בשר ודם. שאם כן הוא במלך ב"ו כ"ש במלך מלכי המלכים ית"ש.

[כא] **לחכם לב יקרא נבון.** הנבון הולך לקראת חכם לב לקבל פניו ונהתחבר אליו. מלשון לקראת. וכן צדק יקראהו לרגלו [ישעי' מ"א]. ומתק שפתים יקרא ליוסיף לקח. כמ"ש בספר בן סירא כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו.

[כב] **ומוסר אוילים אולת.** יסורים הבאים על אוילים כאולת תחשב להם וכשחוק בעיניהם כמ"ש הכית אותם ולא חלו כליתם מאנו לשוב [ירמיה ה']. אבל החכם אינו כן כמ"ש רז"ל אם רואה אדם יסורין באין עליו יפשפש במעשיו.

[כו] **נפש עמל עמלה לו.** כמ"ש כל עמל אדם לפיהו. ואינו עושה דבר בשביל חבירו רק לטובת עצמו. והנמשל, האדם שעוש' צדקה ונדיבות מתכוון לטובתו או בשביל שיזכה בה לחיי העוה"ב או בעבור שהוא רך לבב ורוצה לחלץ את עצמו מן הצער שלא ידאב לבו על זה העני נותן לו מכספו ובזה מיטיב את לבבו. כמ"ש בס' חובת הלבבות.

כורה

[כג] **כורה רעה**. כורה עמוק עמוק את הרעה שלא תראה על פני חוץ אעפ"כ לא יוכל לכסותה לגמרי. כי על שפתיו ניכר רושם האש. צרבת [ויקרא י"ג] תרגומו רושם.

[בח] **ונרגן מפריד אלוף**. חבר מחבירו. כמו העוזבת אלוף נעוריה [לעיל פ"ו] ועמש"ם.

[ל] **כלה רעה**. יחשב לו כאילו כלה רעה בפועל כפיו.

[לא] **עטרת תפארת שיבה**. שתהא השיבה עטרת תפארת לאדם לא תמצא רק נהולך בדרך צדקה. אבל לרשע הוא בזיון וקלון כמ"ש אשר עלימו אבד כלח [איוב ל']. ואחז"ל זקני ת"ח כל זמן שמזקינין דעתם נתוספת עליהם וזקני עמי הארץ כל זמן שמזקינים דעתם מטורפת עליהם.

יז [ב] **ובתוך אחים יחלוק נחלה**. כי בן מביש ימכור לו את גופו ואת חלק נחלתו.

[ז] **לא נאוה לנבל שפת יתר**. הנבל ימאס את שפה טהורה ונקיה שמדברים בה נדיבי עם. רק אוהב שפה בזויה ומגונה. מכ"ש שהנדיב צריך למאס בשפת הנבלים. וקראה שקר לגודל פחיתותה.

[יג] **לא תמוש רעה מביתו**. כי כל איש ירא לרחם עליו שלא ישיב גם לו רעה תחת טובה.

[יד] **ולפני התגלע**. לפני התבקעו לחוץ מלשון המשנה אם יש בה מכה והיתה יכולה להגלע ולהוציא דם. וכן פירש בערוך ערך גלע.

[טו] **מצדיק רשע ומרשיע צדיק**. אפילו בדברים בעלמא. כמש"ל אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים וגו'.

[יז] **בכל עת אוהב הרע**. פירושו בכל עת היה אוהב הרע. ואמר צריך האדם להיות תמיד בשמחה. כמו שמזהיר כמה פעמים בס' קהלת. ומלת הרע הוא קול שמחה ורנה מלשון הריעו לה' כל הארץ. כי לא יריע אויבי עלי [תהלים] והקול שמחה נקרא הרע. כמו האח הידד. וכן נקרא עד היום בכל הלשונות (הארראה).

[שם] **ואח לצרה יולד**. לעקת האנחה והעלב לא נולדה רק לשעת צרה שא"א להתגבר על רוחו ולא קודם לכן ולא לאחריה. וזה למדתי מדברי רז"ל בפ' חלק שאמרו, אחאב אח לשמים ואב לע"ז. אח לשמים כד"א ואח לצרה יולד. ואח הוא לעקת העלבון ויללה. כמו ואמר אח [יחזקאל ו']:

[כד] לב שמח יטיב גהה. מטיב רפיונו ונטייתו מן הבריאות. מלשון התלמוד, כותי הגוהה ברשות הרבים סותרו ובונה כדרכו מפני הסכנה [מ״ק ו׳]. ומזה לא יגהה מכם מזור [הושע ה׳] לא יחלים את המכה וירפה אותה שתלך ממכם. ואמר שהשמחה מטיב את המחלה כמ״ש רוח איש יכלכל מחלהו ורוח נכאה מי ישאנה.

[כג] שוחד מחיק רשע יקח. כל כך גברה העזות ברשע עד שמכניס ידו נחיק של בעל דין להוציא שוחד מתוכו אף שאיננו נותן לו ברצון.

[כח] גם אויל מחריש חכם יחשב. לפי שדרכם של חכמים השתיקה כמו״ש הרבה פעמים. לכן אמר גם אויל מחריש. ובירושלמי פ״ט דפסחים איתא: יפה שתיקה לחכמים ק״ו לטפשים וכן שלמה אמר בחכמתו גם אויל מחריש חכם יחשב ואין צריך לומר חכם מחריש. היינו דחכם כשאינו מחריש נהי שילא מגדר החכמים שדרכם להחריש לא יצא אלא בפרט זה כי ניכר בדיבורו שהוא חכם. אבל הטיפש שאינו מחריש אומר לכל סכל הוא. והרע לעצמו בדיבורו יותר מאשר הרע החכם לעצמו בדיבורו. וז״ש שלמה גם אויל מחריש. מלת גם משמע כ״ש חכם המחריש שנחשב ליותר חכם ממה שהוא כיון שיש בו כח המעצור הזה ג״כ. נמצא השתיקה מביאה יותר מעלה לחכם מאשר מביאה אל האויל והדיבור מביא יותר הפסד לאויל מלחכם וק״ל

יח [א] לתאוה יבקש נפרד. נפרד הוא השטוף בזימה. מלשון כי הם עם הזונות יפרדו [הושע ד׳]. וכן וסוררת [לעיל ו׳] תרגומו פרידתא. ואמר אף איש זימה שכל מגמתו לבקש תאותו. מ״מ יעיז לבו לעמוד ברשע כל הכמה ועלה להפיץ דעתו. כי גלע בלשון ערבי התפשטות הדבר והפלתו.

[ד] מים עמוקים דברי פי איש. האדם שאין לו חכמה מעצמו רק מקבלה מפי אחר היא לו כמים עמוקים המכונסי׳ בבור שאין מוסיפין רק פוחתין והולכין. אבל האיש שיש בקרבו מקור חכמה מעצמו הוא כנחל נובע שמוסיף והולך.

[ה] שאת פני רשע לא טוב. אף בדברים בעלמא לא טוב כמי שמט׳ לדיק במשפט.

[ח] במתלהמים. שרשו לחם. כשהדברים ערבים מלד עצמם בלא מרמה נקראים לחומים. וכשהם בדמיון הערבות ויש בהן תוך ומרמה נקראי׳ מתלהמים. וכן בלשון ערבי יקראו את הסממנים המרים והמזיקים

בזמן

בזמן שיעטו בדבר מתוק ונאה. מתלהם. ומתוך שהן נעימים בחון יבלעו אותם בעליהם בעודם בכפם ואח"כ ימלאו מרירותם ומכאובם,

[י] בו ירוץ צדיק ונשגב. ויותר טוב ממגדל עוז שבמגדל עוז מוכרח לישב בתוכו להשמר שם מן האויב. אבל בשם ה' יכול לרוץ בכל העולם ונשגב.

[יז] ובא רעהו וחקרו. באשר כבר לב הדיין מלא מטענות בעל דין הראשון שהיה מתנגד לדבריו. לכן כשבא השני ואומר היפוך דברי הראשון נהפך בעיני הדיין לדובר שקר וחוקרו היטב כמו בדין מרומה. משו"ה אסרו חכמים לדיין לשמוע דברי הבעל דין כשאין עמו חבירו כדאי' בפ' שבועת העדות.

[יט] אח נפשע מקרית עוז. אפילו יהיה האח יותר נפשע מקרית עוז ומדיני האח יהיה כעוז בריח ארמון. הגורל יפריד ביניהן [ראב"ע]

[כ] מפרי פי איש תשבע בטנו וגו'. כמו שהולך ומבאר מות וחיים ביד לשון וגו'.

[כא] ואוהבי' יאכל פריה. האוהב לשמש בלשונו ולא לשתוק יאכל פריה אם טוב ואם רע. כי אין בה דרך ממוצע שלא יגיע לו רעה ולא טובה כמ"ש רז"ל בויקרא רבה פל"ג הלשון כשהיא טובה אין טובה בעולם יותר ממנה וכשהיא רעה אין רעה יותר ממנה.

[כב] מצא אשה מצא טוב. כמ"ש לא טוב היות האדם לבדו. ואחז"ל ביבמות ס"ב כל מי שאין לו אשה שרוי בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה בלא שלום וכו'. ויפק רצון מה'. פי' הוא שבע רצון מה' בעבור שלבו שמח עליו. אבל כשהוא בלא אשה הנהו הולך בלי חמדה ועל ה' יזעף לבו ומתרעם עליו בהנהגת התבל.

[כג] תחנונים ידבר רש. העני ראוי לו לדבר תחנונים. כי רק תכונת העשיר היא לדבר עזות. אף שגם לו לא יתכן מ"מ כן הוא לרוב.

יט [א] טוב רש הולך בתומו. טוב לעני בדעת שאינו יודע דבר חכמה והוא הולך בתומו ועוש' כל מה שהורוהו אבותיו והחכמים מעקש שפתים. שמראה עצמו לחכם ומתחכם על רבותיו ובאמת הוא כסיל. וקראו רש. כמ"ש רז"ל אין עני אלא בדעת.

[ב] גם בלא דעת נפש לא טוב. מי שאין לו כלל כח המעורר לתאוה הנפש ההיא לא טוב כמ"ש רז"ל אל יאמר אדם אי אפשי בבשר חזיר אלא אפשי והתורה אסרתו. וכ"כ הרמב"ם בשמונה פרקים. מי שיש לו תאוה (במלות השמעיות) וכובש את יצרו הוא יותר טוב ממי שאין לו תאוה כלל

כלל ע"ש. ונקראת התאוה דעת כמו ועץ הדעת טוב ורע שהוא כנוי על התאוה, אבל מי שהוא אץ ברגלים שהוא בעל תאוה ואינו יכול לכבוש יצרו גרע טפי כי הוא חוטא משא"כ נפש בלא דעת.

[ד] הון יוסיף רעים רבים. וכל הכתובים הבאים אחריו מודיעים דרך העולם שלא יתרעם אדם על חבירו כי זה מנהג העולם.

[ה] עד שקרים וגו'. כאשר עד שקרים לא ינקה. כמוהו יפיח כזבים שלא בדין לא ימלט.

[ח] שומר תבונה למצוא טוב. שיעורו שומר תבונה אוהב למצוא טוב

[י] לא נאוה לכסיל תענוג. הבעל תאוה כמה תענוגים שיש לו לא ימלאו חן בעיניו שיסתפק בהן. וכן העבד אף שמגיע למדרג' גדולה שהוא מושל בשרים עדיין זה מעט בעיניו ולא ימלא נחת כי מבקש גדולה יתירה.

[יט] גדל חימה נושא עונש. סופו שיקבל עונשו. כמו עונו ישא. ואף אם תציל אותו מן הצרה אחת ושתים ועוד תוסיף להצילו סופו לא ינקה מעונשו.

[כד] תאות אדם חסדו. מלשון נאוה קדש [תהל' צ]. מה שאדם מתעלה ונאה משאר היצורים הוא בעבור חסדו שעושה עם חביריו. שאין מדה זו בשאר הברואים. אבל טוב רש שאין ידו משגת לעשות חסד מאיש כזב האומר ואינו עושה.

[כג] ושבע ילין. כמ"ש לא ירעיב ה' נפש צדיק. בל יפקד רע. לא יזכר לרעה. כמו יפקד מושבך [ש"א כ'] מושבך יהיה נזכר למה הוא פנוי מבלי שתשב עליו.

[כד] טמן עצל ידו בצלחת. בבקע שבבגדו למען החם את ידו. תרגום ויבקע עצי עולה [בראשית כ'] וצלח. כענין שכתוב מחורף עצל לא יחרוש.

[כז] חדל בני לשמוע מוסר. קאי על קרא שלפניו. אתה בן מביש ומחפיר הלך בדרכי לבך וחדל לשמוע מוסר אשר יביאך לשגות מאמרי דעת אשר בלבבך. והוא כענין שכתוב בואו בית אל ופשעו הגלגל הרבו לפשוע כי כן אהבתם [עמוס ד']. ורא"א פירש, חדל בני לשמוע מוסר מן האוילים אשר יביאך לשגות מאמרי דעת. שיאמר לך לא לאדם לחקור באמרי דעת רק להיות תם וישר וירא אלקים בלי חכמה ומדע.

[כח] יליץ משפט. ילין כמו יליץ שעניינו עוות ועקמימות, ואמר שעד בליעל ע"י עדות שקר שלו מעקם את המשפט. אך סופו שיבלעהו האון שעשה.

וכל

כ [א׳] וכל שוגה בו לא יחכם. כל המתעסק בו הרבה. כמו באהבתה תשגה תמיד. ועמש״ש. כי השותה ממנו מעט טוב לו ומחכים כמו״ש רז״ל בסנהדרין ע׳. חמרא וריחני פקחן. ובעירובין פ״ד. א״ר נחמן כמה דלא שתינא רביעתא דחמרא לא נילהא דעתאי. מ״מ השותה ממנו הרבה יטפש כמו״ש בגמרא שם.

[ב] מתעברו. מכעיסו כמו ויתעבר [דברים ג׳] והי׳ ל״ל מעברו בבנין פיעל הדגוש. אך לא נמצא מ׳ת עבר על הכעס רק בבנין התפעל להבדיל בינו ובין שאר הוראות שים למלה זו.

[ג] וכל אויל יתגלע. יפזר ויפיץ את הריב. יתגלע הוא ענין התפשטות כמוש״ל פ׳ י״ח.

[ה] מים עמוקים עצה בלב איש. העצה אמתית היא עמיקה בלב איש ואיננה למעלה והכוונה שאין ראוי לאחוז במושכל ראשון ובעצה היוצאת ראשונה נעשות על פיה. כי יהי׳ נאחז בסבך הטעות, לכן טרם שעושה דבר צריך היטב לפשפש ולחקור בכל צדדי הדעת עד אשר יוציא העצה הנכונה. אך צריך ג״כ להיות איש תבונה כי הפתי מה שיחקור יותר יפול באולת יותר גדולה.

[ו] רב אדם. פי׳ אדם גדול. כמו ירעפו על אדם רב [איוב ל״ו]. כל איש ואיש יקרא לפניו שהוא איש חסד. כדי להחניף לו. אולם מי ימצא איש אמונים שיגיד על פניו דרכו באמת ובתמים בלי חנופה.

[ח] מזרה בעיניו כל רע. ראוי שיהיה מזרה לפניו כל רע ומרמה שיש בעולם ויחשוד בה את הבעלי דינין. כמו ששנינו בפ״ק דאבות. כשבעלי דינין עומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים. ומזרה פירושו כמו יזרו דעת [לעיל ט״ו].

[י] אבן ואבן וגו׳. מי ששוקל מדות בני אדם שלא במשקל אמת. תועבת ה׳ גם שניהם. אף במה שאומר מדות טובות על איש שאין בו מדות הללו כמ״ש רז״ל בברכות ס״ב.

[יא] גם במעלליו יתנכר נער. שיעורו גם נער יתנכר במעלליו. גם במעשה נערות שלו הוא ניכר בתכונתו ומזגו כמ״ש רז״ל בוצין בוצין מקטפיה ידיע. ומלת נכר משמש על הכרה והתנכרות.

[יב] אוזן שומעת וגו׳. ומכ״ש שה׳ רואה ושומע כל דבר. כמ״ש הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט.

[יד] רע רע יאמר הקונה. מי אשר בידו איזה קנין וחפץ מרוב הרגלו בו ימאס בעיניו ויאמר עליו רע רע. אולם לאחר שהלך ממנו אז ישבחהו ויצטער על העדרו. וכן פירשו רז״ל במדרש איכה פתיחתא ל״א

רע רע יאמר הקונה. אתה מוצא עד שלא גלו ישראל היה הקב"ה קורא אותם רעים וכו' וכיון שגלו התחיל משבחן שנאמר ואוזל לו אז יתהלל וכו'. ומלת לו הוא לצחות המליצה כמו הגשם חלף הלך לו. ובאה מלת יתהלל בבנין התפעל שעושה עצמו מהלל. או קאי על החפץ שהלך לו והוא כבנין נפעל כמו אשה יראת ה' היא תתהלל. ומלת אזל בכל מקום הוא עזיבת המקום והליכה משם בל"א (וועגגעהן) כמו הכסף אזל מכלינו [ש"א ט] אזלו מים מני ים [איוב י ד].

[טו] ובלי יקר. כלי שאינו במציאות כמו ודבר ה' היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ [ש"א ג'].

[טז] לקח בגדו כי ערב זר. אף האיש שהיה ערב בעדו הוא זר לו ולא נהנה מן ההלואה הביא כלום אעפ"כ לא תרחם עליו.

[יז] ערב לאיש לחם שקר. שבא לו בלי עבודה ויגיעה רק בעושק וגנוב. וכן פירשו רז"ל במדרש איכה בפ' ויגרס בחצץ שיני.

[יח] גולה סוד וגו'. שיעורו לגולה סוד ולהולך רכיל ולפותה שפתיו לא תתערב. ופותה פי' מרחיב שפתיו לדבר כל העולה על רוחו. מלשון יפת אלקים ליפת. וכן וה' פתחן יערה [ישעיה כ"ב] רוחב נכבש וגאונם יעקור מן השורש מלשון ומתערה כאזרח רענן [תלים ל"ז]. ויערה הוא עקירה מן השורש כמו ובכל תבואתי תשרש [איוב ל"א].

[כ] באישון חושך. בכובד ותגבורת החושך. בעזוז עינות תהום תרגומו וכד אתקפין מעיני תהומא. נכבדי מים. עמיקי דמיא.

[כב] אל תאמר אשלמה רע. וכן אמר דוד המלך ע"ה. אם גמלתי שולמי רע וגו' [תלים ז']. אך קשה במה שאמר ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם [שם מ"א]. ואפשר כונתו שלא יטיב עמהם עוד כאשר בתחלה.

[כה] מוקש אדם ילע קדש. ריבוי הדיבור בדברים בטלים יקרא בלה"ק ילע או לוע (כמו טוב ויטב). כמו על כן דברי לעו [איוב ו'] ושתו ולעו [עובדיה א] ירבו דברי ריק כדרך השיכורים — ויאמר אדם פטיט המרבה דברים בטלים וידור דבר לקדש הוא מוקשו. כמ"ש בקהלת טוב אשר לא תדור וגו'. וכן מתורגם פחא הוא לגברא דנדר לקודשא. ואחר נדרים לבקר. לא תהא רגיל בנדרים רק בעת נחוץ בזמן מן הזמנים כמו ומזבח הנחושת יהיה לי לבקר [מ"ב ט"ז] שפירשו לפרקים כשיצטרך בגבי לבקרו. ולי נראה שענינם פירושם חפשי ונקי [פראנק אונד פרייא] מלשון הפקר ובירושלמי הבקר בבי"ת [ועיין רמב"ן פ' קדושים בפ' בקורת תהיה] והיינו שמזבח הנחושת יהיה חפשי מן הקרבנות שלא יקריבו עליו כלום

כלום. וכן ואחר נדרים לבקר. ראוי להיות חפשי שלא תדור לעולם.
וכן קראו רז"ל לנדרים נדרי רשעים.

[כו] **מזרה רשעים מלך חכם**, מפזר את הרשעים שלא יהיו ביחד כמ"ש בסנהדרין ע"ב. קבוץ לרשעים רע להם ורע לעולם פיזור לרשעים טוב להם וטוב לעולם. וכאשר יתחברו שנית משיב עליהם את האופן לפזרם ולכתשם [כמ"ש ואופן עגלה על כמון יוסב. ישעיה כ"ח]

[כז] **נר ה' נשמת אדם**: השכל שבאדם היא הנשמה. ולכן לא נקראת כן בשום בעל חי רק בשם רוח ונפש. כמ"ש ראב"ע בפ' נח. ואמר שהיא נר ה' שנתן לאדם לחפש בו חדרי בטן של רעהו וידע מחשבותיו הנסתרות.

[כט] **תפארת בחורים כחם**. הבחורים צריכים להיות אנשי חיל ולזרוק מורא באחרים בעבור רב כחם. אולם הזקנים ראוים להיות בהיפוך שלא יתהדרו בכחם רק ישבו בביתם. והשיבה שלהם תחופף כבוד עליהם.

[ל] **חבורות פצע תמרוק ברע**. תמריק פי' תגמור. כמו במשנה ביומא ל"ב, קרצו ומירק אחר שחיטה על ידו. וכן מירק את הפשט (תמיד ל"א) פי' גומר. ואמר שהחבורות ופצעים גומרים חיי איש רע. כמ"ש גמר נא רע רשעים [תהלים ז'] ומכות חדרי בטן נמשך למלת תמריק. ושיעורו, חבורות פצע ומכות חדרי בטן תמריק ברע.

כא [ד] **ניר רשעים חטאת**. היא ניר רשעים לכל חטאת. ר"ל הן מקור לכל חטאת כמ"ש רז"ל הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. ומלת ניר אפשר שהוא מלשון המשנה בתי נירין. ובלה"כ כמנור אורגים [ש"ב כ"א]. שהם כלי אריגה ובהן נארגת כל חטאת.

[ו] **הבל נדף**. דבר שאין בו ממש [כמ"ש רז"ל בריש נדה הכא בטומאה דרבנן דקתני מדף כדכתיב קול עלה נדף] והוא כענין שאמרו במדרש קהלת דוד אמר אדם להבל דמה וכו' בא שלמה בנו ופירש הבל הבלים אמר קהלת. לאדם ששופת שתי קדרות זו למעלה מזו והבל של עליונה אין בו ממש —, ואמר שאוצרות הללו לא יתקיימו בידו ועוד מבקשי מות הן לו.

[ח] **הפכפך דרך איש וזר**, באוה"ש פירש וזר איש כבד עון. דומה להוראת לשון ערבי וזר (טראגען) ע"ד הכתוב כמשא כבד יכבדו ממני. אבל כיון שלא מצאנו בכל המקרא מלה באות ו' בראשית תחלה.

כ"ל

נ"ל שהוי"ו באה תמורת ב' או פ' פרסית. והוא בזר או פזר. והיינו איש שרעיונותיו מפוזרות ואינו עומד על דעת אחד.

[ט] **ובית חבר**. בית שמתאספין ומתחברין בו אנשים רבים.

[י] **נפש רשע אותה רע**. אף שאותה רע מ"מ לא יוחן בעיניו רעהו בעשותו המזימה. כי הוא יודע שדרך רע הוא. על כן לא ימצא חן בעיניו.

[יד] **יכפה אף**. מלשון המשנה כופין קערה ע"ג הנר. ואפשר שהוא היפוך אותיות מן הפך כמו כבש וכשב. והיינו מתן בסתר יהפוך האף. ומזה כופין קערה מהפכין הקערה להיות פיה למטה. כמו בספ"ק דב"ב. בקש איוב להפוך הקערה על פיה.

[טז] **אדם תועה מדרך השכל**. ילך מדחי אל דחי ולא ישוב מדרכו התועה עד שימות. ובקהל רפאים שם ינוח ולא יוסיף להתעות אבל לא קודם לכן. ומלת רפאים כתב רא"ה שהוא שם מורה על בריות משונות כענקים ונפילים ואימים. גם על רוחות הנפרדות מן העולם והולכות ומשוטטות לפי הדמיון בתחתיות ארץ.

[יז] **איש מחסור**. מי שמתפרנס במחסור ובצמצום הוא אוהב שמחה. שאין לו דאגה על פרנסתו כי מעט היא ואין עליו נושים. והוא כמ"ש בפסחים קי"ד אכול בצל ושב בצל ולא תאכל אווזין ותרנגולים ויהיה לבך רודף עליך.

[שם] **אוהב יין ושמן לא יעשיר**. לא יתקיים עשרו בידו. והוא פועל עומד.

[יח] **כופר לצדיק רשע**. הרשע הוא בן מות מצד רשעו. והקב"ה מקיימו ליום רעה כשתהא גזרה על צדיק שימות נעשה הרשע כפרו כמ"ש כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה.

[כ] **וכסיל אדם יבלענו**. אומר על החכם שדבריו הם דברי בלע ומשחית את תיקון העולם.

[כא] **חיים צדקה וכבוד**. פי' צדקה מושבו איתן ותקיף. כמש"ל בפ' ח' י"ב.

[כד] **זד יהיר לץ שמו**. מי שעושה בעברת זדון נקרא בשלשה שמות הללו. זד, יהיר, לץ, כי הוא שוטה רשע וגם רוח. והוא כעין שאמרו בת"כ והובא ברש"י פ' קדושים הדיין המקלקל את הדין נקרא בשבע שמות של גנאי עול שנאוי ומשוקץ וכו'.

[כו] **כל היום התאוה תאוה**. נפשו של רשע כל היום מתאוה לממון אחרים כי הוא דואג פן יחסר לו. אבל הצדיק יתן מהונו כל היום ולא

ולא ימנע מתת כי אינו דואג פן לא יהיה לו לאחר זמן.

[כז] אף כי בזמה יביאנו. שמביאו במחשבה רעה לטהר עצמו מן העבירות שעשה כדי שיוכל לעשות עבירות חדשים. כענין שנאמר ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה אשר נקרא שמי עליו ואמרתם נצלנו למען עשות את כל התועבות האלה [ירמיה ז'].

[כח] ואיש שומע לנצח ידבר. הדיין הנותן אוזן קשבת לעד כזבים ואינו חוקר ודורש כראוי. הוא מאבד את העולם לנצח. כי ירבו עדי שקר כראותם שאין הדיין חוקר ובודק אחריהם [כמ"ש רז"ל בשבועות ל"א מנין לדיין שיודע בדין שהוא מרומה שלא יאמר הואיל והעדים מעידי' אחתכנו ויהי' הקולר תלוי בצואר העדים ת"ל מדבר שקר תרחק. והיינו כשרואה שהוא מרומה צריך בדיקה וחקירה כדיני נפשות כמ"ש בסנהדרין ל"ב. והתוס' והרא"ש שם הבינו שאין לדונו כלל והקשו ע"ש. ולפענ"ד אין הדבר כן אלא דצריכים לדונו ע"י חקירה ובדיקה] ומלת ידבר פירושה יאבד כמו ותדבר את זרע הממלכה [ד"ה ב' כ"ב] ובמלכים ב' כתיב ותאבד.

[כט] העז איש רשע בפניו. בפני חבירו יעיז לומר שקר. היפוך ממה שאמרו רז"ל אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו. ואין הכי מכחיש את הכי. והדיין בשכל ישר יבין דרכו. מכיר את האמת ואת השקר.

כב [ב] עשיר ורש נפגשו. אע"פ שנראה למראית עין שהם ע"פ מקרה ופגישה. אינו כן אלא עושה כולם ה' והכל בהשגחה,

[ג] חכם ראה רעה ונסתר. כמ"ש רז"ל בפ"ד דאבות איזהו חכם הרואה את הנולד.

[ד] עקב ענוה יראת ה', סופה של ענוה לבוא לידי יראת ה'. כמרז"ל בפ"ק דע"ז, ענוה מביאה לידי יראת חטא. ומלת עקב הוא סוף כמו בשמרם עקב רב [תילים כ']. לפי שהעקב היא בסוף האדם. אבל בירושלמי פ"ק דשבת אמרו בהיפוך. מה שעשתה החכמה עטרה לראשה עשתה ענוה עקב לסולייתה דכתיב ראשית חכמה יראת ה' וכתיב עקב ענוה יראת ה'. והוא דרך דרש.

[ז] עשיר ברשים ימשול. אף שאינו נותן להם כלום. וכן הלוה עבד למלוה אף שמשלם לו במלואו בבוא זמנו.

[ח] ושבט עברתו יכלה. אע"פ שהשבט לא עשה מאומה בבחירתו כמ"ש היתפאר הגרזן על החוצב בו וגו' [ישעיה י'] אעפ"כ גם עליו יבוא כליון חרוץ. והכונה שאף עבדיו ומשרתיו שהם שלוחים לרעה במלותו גם הם יכלו.

עיני

[יב] עיני ה' נצרו דעת. נצרו איש דעת. ומראה לכל הסילוף שבדברי איש בוגד.

[יג] אמר עצל ארי בחוץ וגו'. מרוב עצלותו יאמר דברים הנכרים לכל שהם שקר.

[טו] אולת קשורה בלב נער. אם ראית בנך שובב ואינו הולך בדרך הישר. אל תתיאש ממנו לאמר אבדה תקותו כי הוא רע בטבעו. אין הדבר כן. כי האולת איננה בטבעו רק קשורה לו ושבט מוסר ירחיקנ' ממנו. כמש"ל פ' י"ט יסר בנך כי יש תקוה.

[יז] ולבך תשית לדעתי. כי גם אני בין החכמים נמנה. א"כ כמארז"ל בחגיגה ט"ו. ר' מאיר היה לומד תורה מאלישע בן אבויה אחר שיצא לתרבות רעה שסמך על מקרא זה הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי. לדעתם לא נאמר אלא לדעתי.

[יט] הודעתיך היום אף אתה. אף אם אינך צדיק וירא אלקים. כמ"ש רז"ל במדרש איכה בפ' רוח אפינו משיח ה'. שאפילו רשע ובוטח בה' חסד יסובבנהו. וכ"כ המהרש"א בשבת קל"ט ע"ב ע"ש. ואף אתה, פירושו אף אותך כמו יהודה אתה יודוך אחיך. וכתבו המדקדקים מלת הגוף הנכפל על השם או על הגוף הנרמז בפעל או בכנוי יבוא תמיד ביחס שם הישר. אף שהשם או הכנוי הבא במקום הוא הוא יחס נוטה. כמו ברכני גם אני אבי הכונה גם אותי. ישמח לבי גם אני ר"ל גם שלי.

[כ] הלא כתבתי לך שלישים. אין הכונה כתיבה על הספר. אלא הוא נרדף עם הודעתיך. ולייפות המליצה שינה הלשון. וכן בל"א (פאר-שרייבען). ושלישים פי' דברים כפולים ומכופלים כחוט המשולש. ובמדרש איכה בפ' אני הגבר פירשו שלישים גבורים כמד"א ושלישים על כלו. והיינו דברים חזקים ולא דברי הבל שנדחים בקש.

[כא] להודיעך קושט אמרי אמת. שמעשה אנוש ותחבולותיו המה מהבל יחד כי הכל מאת הש"י. לכן ראוי להיות בה' מבטחך ותשליך עליו כל יהבך.

[שם] להשיב אמרים אמת לשולחיך. ללבך שמשיאך ושולחך לעשוק ולגזול למרות עיני כבוד הש"י כדי שתגיע למטרת חפצך, תשיב לו אמרי אמת כי בלתי ה' לא יעשה דבר והכל בגזרתו ואיך תעשה דבר נגד רצונו ית'.

[כב] ואל תדכא עני בשער. בפרסיא כמו וידכאו בשער ואין מציל [איוב ה']. כי בעבור היותו עני לא יחוש לדכאו נגד השמש. או

מוסב

מושב על הדיין בשער המשפט כמ"ש לא תטה משפט אביונך בריבו.

[כג] וקבע את קובעיהם נפש. כי הגוזל את העני כאילו גוזל את נפשו. כמ"ש ואליו הוא נושא את נפשו. וכן פירשו רז"ל בב"ק קי"ט. מה טעם וקבע את קובעיהם משום דקבעו נפש. ואר"י כל הגוזל את חבירו שוה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו וכו'.

[כח] אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך. אל תסג את הגדר והתקנות שעשו אבותיך לא לפנים ולא לאחור. שלא תקל ולא תחמיר לעשות סיג לסיג. כמ"ש רז"ל גזירה לגזירה לא עבדינן. וכן שנינו בפ"ק דאבות ועשו סיג לתורה. פי' עשו גדר עד פה אסור מכאן ואילך מותר וכ"מ באבות דר' נתן שם. וכן איתא בב"ר פ"ט. תני ר' חייא שלא תעשה את הגדר יותר מן העיקר שמא יפול ויקצץ בנטיעות. ובירושלמי פ"ק דע"ז איתא רב קיבל עליו שלא לאכול שמן של גוים א"ל שמואל אכול ואי לא תאכל אני כותב עליך זקן ממרא. וכעין זה איתא בחולין קי"א ובנדה ל"ו עיין שם.

[כט] בל יתיצב לפני חשובים. מן העם הדלים [ירמיה ל"ט] תרגומו מן עמא חשיכיא. כי הם הולכים בחושך. או שכך נקרא איש דל ורזון בהיפוך אותיות מן כהם. מדוע אתה ככה דל בן המלך [ש"ב י"ג] תרגומו חשיך בר מלכא. ואמר הכתוב שבעיני פחותי עם לא ימצא חן האיש בעל מעלה אשר לפני מלכים יתיצב. כי כל מין אוהב את מינו ולא את הגדול ממנו במעלה. כעין שאמרו הז"ל בפסחים מ"ט גדולה שנאה ששונאים עמי הארץ את החכמים כו'.

כג [א] בין תבין את אשר לפניך. תן לבך להבין מה היא הסיבה והענין שקראך לסעודתו כמ"ש רז"ל הוו זהירין ברשות שאין מקרבין לו לאדם אלא להנאתן וכו'. והיה נזהר מאד בלשונך.

[ב] ושמת סכין בלועך אם בעל נפש אתה. ואם אתה חס על נפשך ואדם כשר אתה טוב לך שלא תהנה מסעודתו כלל ותשים סכין בלועך שלא תוכל לאכול אצלו. ובעל נפש פירושו בעל נפש יקרה. או חס על נפשו. וכן פירש"י בחולין ו'. אם בעל נפש אתה, אם אדם כשר אתה כדאמרינן בפסחים בעל נפש לא ילאות. ובנדה ח' בעל נפש לא יבעול וישנה.

[ד] מבינתך חדל. כי ראית רבים מייגעים עצמם להעשיר ואינם מגיעים לעושר. ויש מתעשרים בלי שום יגיעה. כמו ששנינו בסוף קידושין. שאין עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו.

התעיף

[ה] התעיף עיניך בו ואיננו. אפי' מי שהשיג לעושר אינו נצחי. והה"א ממנת התעיף משמשת במלת הלא. וכן התחת אלקים אני [בראשית נ] תרגום אונקלוס ארי דחלא דה' אנא. מפורש מלת התחת כמו הלא תחת. וכן הנגלה נגלתי לבית אביך [ש"א ב'] כמו הלא נגלה נגלתי. וכמוהו כל הה"ן שהן במלות בתמיהות קיימות פירושן כמו הלא.

[ז] כי כמו שער בנפשו. אכילתך אלו נוגעת לו עד הנפש. שהוא כמו נשיכה ועקיצה בנפשו. לא תסימון עליו נשך. תרגום ירושלמי שערין. כן הוא. על כל דבר שתספר לו יענה ויאמר, כן הוא. כי עושה כן כדי להחניף אותך. אף שאינו מעיין בדבריך.

[ח] ושחת דבריך הנעימים. בראותך הוא מסכים לדבריך תחשוב שהוא מבין אותם והוספת נהנעים לו דבריך. והוא לא האזין אותם כלל. רק למען החניף אותך אמר על כל דבר מדבריך, כן הוא.

[יח] כי אם יש אחרית ותקותך לא תכרת. אחרית ותקוה הן שמות נרדפים לענין אחד. כמ"ש נתת לכם אחרית ותקוה [ירמיה כ"ט] ובמשנה סוף קידושין. ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו.

[יט] ואשר בדרך לבך. שיעורו, ואשר בדרך אמת לבך. וכמוהו אנכי בדרך נחני ה' [בפ' חיי] שיעורו בדרך אמת נחני ה'. כמו שאמר לקמן אשר הנחני בדרך אמת.

[כג] אמת קנה ואל תמכור. אל תמכור אותה לאחר באופן שלא תשאר בידך כמוכר חפץ לחבירו. וכן תנהג בחכמ' מוסר ובינה

[כח] אף היא כחתף תארוב. עוד היא גרועה משוחה עמוקה שאינה אורבת לאדם רק אם הוא יעבור שם ולא ישגיח על מה שתחתיו יפל שמה. אבל הזונה היא כחיה רעה הנקראת חתף שאורבת במסתרים ליפול על עוברי דרך. ובוגדים באדם תוסיף. גם בזה היא גרועה משוחה עמוקה כי אם יפול אדם לבור יקרא ויצעק מתוכו להזהיר אחרים עליו. ובזונה הוא היפוך אם יכשל אדם בה יוסיף לפתות אחרים נעשות כמעשהו·

[לא] אל תרא יין כי יתאדם. אל ימלא חן בעיניך. מלשון רז"ל רואה אני את דברי אדמון· כי יתן בכוס עינו. פי' לבעו וזהרו מלשון ועינו כעין הבדולח. יתהלך במישרים. יתהלך בגרונו במישור ובחלקלקות בלי חריפות והימן:

[לד] והיית כשוכב בלב ים. כמו"ש יורדי הים באניות וגו' יחוגו וינועו כשכור. ומקיא את מאכלו בעבור הבלבול.

כ"ד [ה] גבר חכם בעוז. מחזיק בעוז דעתו ולא ירפה ממנה. כמ"ש יאחז צדיק דרכו וטהר ידים יוסיף אומץ (איוב י"ז).

[ו] כי בתחבולות תעשה לך מלחמה. אם תעשה מלחמה עשה אותה בתחבולות. ומלת לך נוספת כמו ועשית לך ארון עץ.

[ח] מחשב להרע לו בעל מזימות יקראו. יציא הקב"ה לקראתו איש בעל מזימות שהוא יותר ערום ממנו וילכדהו ברשתו. ויקראו הוא מלשון לקראת כמו צדק יקראהו לרגלו (ישעיה מ"א). ואמר בלשון רבים כמו נסו ואין רודף רשע.

[ט] זימת אולת. פי' זימת ואולת וחטאת ותועבת נאדם לץ'. כל מדות רעות הללו הן באדם לץ. ודוגמתו לעיל זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון. וכאן מלת זימת ותועבת בסמיכות במקום מוכרת. כמו נפל אשת. וקרע לו חלוני.

[י] התרפית ביום צרה: עשית עצמך רפה כח ביום צרה לרעך לומר שאין לאל ידך לעזרהו [כי בנין התפעל יבוא לפעמים על הדמיון שמראה עצמו כן לפני אנשים שלא באמת] אז יהיה באמת צר כחך. והוא כמו שמינו בסוף פאה כל מי שאינו לא חיגר ולא סומא ועושה עצמו כא' מהם אינו נפטר מן העולם עד שיהיה כאחד מהם.

[יג] אכול בני דבש כי טוב. כמש"ל צוף דבש אמרי נועם מתוק לנפש ומרפא לעצם. ובירושלמי פ"ד דתענית איתא דבש וכל מיני מתיקה מרגיל לשון לתורה. וביומא פ"ג דבש וכל מיני מתיקה מאירין מאור עיניו של אדם ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר ראו נא כי אורו עיני כי טעמתי מעט הדבש הזה [ונראה נדבר לגמרי ליתא דילמא אם היה אוכל דבר אחר ג"כ היו אורו עיניו כי לא אכל כל היום. ובגמרא מפרש לבר יתא התם לאו בולמוס הוה ע"ש. ותמהני דלא מביא ראיה לבולמוס אלא שהדבש מאיר עינים].

[שם] ונופת מתוק על חכך. שים בו עוד מעלה שהוא מתוק לחיך.

[יד] כן דעה חכמה לנפשך. שים בה שתי אלו המעלות שתתענג בשעת מעשה ויש לך עליו שכר טוב באחריתך.

[טו] אל תשדד רבצו. לשון רבץ שייך אף על האדם כמ"ש ואביונים לבטח ירבצו [ישעיה י"ד] ורבצת ואין מחריד [איוב י"א] ובלשון רז"ל ריבץ תורה בישראל [מ"ק כ"ה]. והתשבי בשרש רבץ תמה על רז"ל על לשון זה באמרו שאינו בא רק על בעלי חיים שאינם מדברים ע"ש. ואינו נכון כלל.

[יח] והשיב מעליו אפו. וכ' הר"ע ברטנורה בפ"ד דאבות מדלא כתיב ושב

ושב אלא והשיב משמע יסירהו מעל אויביך וישימהו עליך. ולפענ"ד אין זה דיוק כלל. כי כן משפט הלשון כמו והרבה להשיב אפו · מענה רך ישיב חימה. אולם יש לדייק כן מדכתיב מעליו שהוא מיותר משמע דוקא מעליו ישוב אפו ולא מעליך. ועוד וכי שלמה המלך ע"ה נתן עצה לרשע ? אדרבה ישמח במפלתו שעי"ז יעלה לו ארוכה.

[כד] אומר לרשע צדיק אתה. אפילו שלא בשעת דין אלא בדברים בעלמא נהחניפו . יקבוהו עמים. כי בעבור זה מוסיף הרשע חטא על פשע.

[כז] אחר ובנית ביתך כמו"ש הרמב"ם בפ"ה מה' דיעות. דרך בעלי דיעה שיקבע לו מלאכה המפרנסת אותו תחלה ואח"כ יקנה בית דירה ואח"כ ישא אשה שנאמר מי האיש אשר נטע כרם וכו' אבל הטפשים מתחילין לישא אשה ואח"כ אם תמצא ידו בונה בית אח"כ בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה וכו'.

[כח] אל תהי עד חנם ברעך. אע"פי שיש לבעל דין עדים בלעדך לא תתחבר אתם נהגיד דבר אשר לא ראו עיניך. אע"פי שאתה בעדותך איך מועיל כלום רק תפתת ותברר הדברים לפני הדיין. מלת והפתית שרשו פתת מלשון פתות אותה פתים. והיינו לפרר ולהטעים את טענת הבעל דין לדיין.

[כט] אל תאמר כאשר עשה לי וגו'. הוא ענין בפ"ע כמו"ש אל תאמר אשלמה רע וגו'.

כה [א] אשר העתיקו אנשי חזקיה. המשלים והמלילות האלה היו כתובים על יד סופרי המלך בתוך שאר מכתבים. והעתיקו אותם אנשי חזקי' משם לעשות מהם ספר בפני עצמו ולחברם יחד.

[ב] כבוד אלהים הסתר דבר. כמו"ש לך דומיה תהלה (תלים ס"ד) ואחז"ל סמא דכולא משתוקא. ואיתא בפ' אין עומדין. ההוא דנחת קמי' דר"ח ואמר האל וכו' האדיר האמיץ והעזוז וכו' כי סיים א"ל סיימתינהו לשבחא דמרך ? השתא ומה הני תלת הגדול הגבור והנורא אי לאו דאמרינהו משה רבינו באורייתא וכו' אנן לא הוו אמרינן ואת שבחתי' כולי האי משל למלך וכו'.

[שם] וכבוד מלכים חקור דבר. כן כבוד מלכים לעשות גבול לכבודם ולא יהלך יותר מדאי כדאיתא בתנחומא פ' מקץ שאל אנטונינוס את רבינו הקדוש מהו להתפלל בכל שעה ? א"ל אסור. א"ל למה ? א"ל שלא ינהוג קלות ראש בגבורה. לא קבל ממנו. מה עשה רבינו הקדוש

השכים

השכים אצלו ואמר לפניו דברי שבח. לאחר שעה שוב נכנס אצלו ואמר לפניו דברי שבח. לאחר שעה שוב עשה כן. א"ל מה אתה מבזה בי? א"ל ומה אתה בשר ודם האומר שבחך בכל שעה אתה אומר מבזה בי. מכ"ש הקב"ה עאכו"כ שלא יהא אדם מטריח בכל שעה. ומלת חקר הוא סוף וגבול כמו ירוע כבירים לא חקר [איוב ל"ד] וכ"כ לקמן אכול דבש הרבות לא טוב וחקר כבודם כבוד.

[י] פן יחסדך שומע. יסיר ממך החן והחסד . וכן פי' הרמב"ן בפ' קדושים .

[יא] תפוחי זהב במשכיות בכף. פי' הרמב"ם בפתיחתו למורה נבוכים משל תפוחי זהב בשבכת כסף דקת הנקבים מאד הוא הדבר הדבור על אפניו. היינו הדבר שהוא בעל שני פנים שיש לו נגלה ונסתר צריך שיהיה נגלהו טוב ככסף. וצריך שיהי' תוכו טוב מנגלהו עד שיהיה תוכו בערך אל גלויו כזהב אל הכסף. וצריך שיהיה בגלויו מה שיורה המתבונן על מה שבתוכו וכו'.

[טו] יפותה קצין. לשון פתוי שייך גם מרעה לטובה. כמ"ש לכן הנה אנכי מפתיה (הושע ב) וכן במ"ר פ' שמות ז' ימים היה הקב"ה מפתה למשה שילך בשליחותו. ובמ"ר פ' נשא. למה נקרא שמו פתואל שפיתה לאל בתפלתו. והוא כמו פיוס. [והט"ז באו"ח סי' קכ"ז כ' אין לומר ומתפתה בתחנונים דפתוי הוא על שקר. ותמהני].

[יח] מפיץ וחרב וגו'. עד שקר אף שאינו עושה מעשה רק בפיו [ואחז"ל עדים זוממין חידוש הוא שיענש בקול ובכל התורה כולה חוץ מנשבע ומימר הדיבור לא חשיב מעשה] אעפ"כ יחשב לו כאילו הרגו בחרב והן שנון.

[כ] מעדה בגד ביום קרה. כמו שמסיר ומפשיט לרעהו את בגדו ביום קרה (מנה"כ עד ירח ולא יאהיל. איוב כ"ה) וכשופך חומץ על נתר שסותרו ומקלקלו (וכן פי' רז"ל במדרש איכה פתיחתא י"ב) כך מי שמשורר שירי זמרה על מי שלבו דוי ומצטער. כי עוד מוסיף לו יגון על מכאובו כי בזמן הצער נוח לו שאחרים יצטערו עמו וינודו לו כמו ראש"ס וגא שישמחוהו בשירי זמרה. ולב רע פי' לב מצטער.

[כג] רוח צפון תחולל גשם. משבית ומפסיק את הגשם שאיננו מניחו לירד [וכן פירז"ל בתענית ז' ע"ב באמרם אין הגשמים נעצרים אלא בשביל מספרי לה"ר שנאמר רוח צפון תחולל גשם. ופירש"י תחולל תבטל מלשון לא יחל דברו כדאמרינן ביבמות דרוח צפון ברור הוא ומביא אורה לעולם] ולי נראה שמלת תחולל פירושו כריתה והפסקה כמו יחולל אילות ויחשוף

ויחשוף יערות [תהלים כ"ט] חוללה ידו נחש בריח [איוב כ"ו] היתפאר הגרזן (ישעיה י') תרגומו חוללה. ומקבות והגרזן [מ"א ו']. תרגומו וארזובין וחלולין. ומזה נקרא איש הנהרג חלל. [ועיין תוס' קידושין י"ב ע"ב ד"ה הא]. ואמר כמו שרוח צפון מפסיק את הגשם כן האיש השומע לשון הרע מחבירו ומראה לו פנים נזעמים מפסיקו מלדבר דבריו יותר.

[כז] **אכול דבש הרבות לא טוב**. רק מעט הוא טוב. כן צריך לעשות חקר לכבודם של בני אדם. היינו לשום גבול וקצבה. אבל המרבה בשבחים ותהלות יותר מדאי הוא בזיון כמ"ש לעיל מברך רעהו בקול גדול בבוקר השכם קללה תחשב לו. ועמש"ש. ומ"ש לעיל בפ' כ"ה בפי' כבוד מלכים חקור דבר.

[כח] **עיר פרוצה אין חומה**. כל העובר עליה מבחוץ רואה את מסתרי' וערותה. כן איש אשר אין מעצור לרוחו מודיע ומראה לכל מצפוניו ותכונתו.

כו [ב] כדרור לעוף. כתב המכלל יופי שהוא עוף טמא נקרא בל"א (שוואלבע). וכ"כ רש"י דרור רונדולע בלע"ז. ותמהני דבת"כ פ' מצורע והובא ברש"י שם ובפי"ד דנגעים מבואר שהוא עוף טהור וכ"כ התוס' בחולין קל"ט. אך הרמב"ן בפ' מצורע רצה לומר שגם בעופות טמאים יש מין דרור וחזר בו ע"ש. וראיתי שהט"ז בי"ד סי' פ"ב והנקודות הכסף שם פלפלו בזה. ואמר כמו הציפור יעוף ממקומו ועקבותיו לא נודעו. כן הקללה כשהיא בחנם תעוף ברוח ולא תזיק למקולל. והכונה שאין לחוש לקללת חנם.

[ג] **שוט לסוס מתג לחמור**. מתג הוא בפי החמור כמ"ש ונתתי חחי באפיך ומתגי בשפתיך [ישעיה ל"ח]. ואמר כמו השוט מועיל לסוס שימהר הליכתו כי בלאו הכי טבעו הוא לרוץ. והמתג מועיל לחמור לעכב הליכתו כי הוא בטבעו ללכת לאט. כן מועיל השבט נגו כסילים כמש"ל אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו.

[ד] **אל תען כסיל באולתו**. אל תתחיל לדבר עם כסיל דברי שטות כמו שהוא נוהג. מלשון ועניה ואמרת. ויען איוב. שהוא התחלת הדיבור.

[ה] **ענה כסיל באולתו**. אם שאל לך דבר אולת. השב לו על אולתו כמו שמצינו בשבת ל"א. באחד שרצה להקניט את הלל ושאל לו מפני מה עיניהם של תרמודיים טרוטות וכו' א"ל בני שאלה גדולה שאלת והשיב לו הטעם.

[ו] **חמס שותה.** צער ויגון שוהה · כמו חמסי עליך [בראשית י"ו] פי' צערי . או כפי' היזק ·

[ח] **כצרור אבן במרגמה** · צרור הוא אבן קטן או טיט מדובק מחלקים פרודים כמו ולא יפול צרור ארץ [עמוס ט']. ומרגמה היא תל של אבנים גדולות מלשון באבן ירגמו אותם . ואמר כזורק אבן קטן במרגמה אינו ניכר בתוכה . כן הנותן לכסיל כבוד . כל כבוד שתתן לו מעט הוא בעיניו וכלא חשיבא .

[י] **רב מחולל כל** . הגדול שבעם מביא פחד ויראה בכל העם [מהולל מלשון חיל אחז יושבי פלשת . כל ימי רשע הוא מתחולל איוב ט"ו] בזמן שסוגר את האויל בבית כלא וכן עושה לכל העוברים על מצותיו . כי אם לא יעשה משפט במורדים ובוזים במצותיו תמלא הארץ חמס ולא יגורו ממנו . שוכר כמו ה״ר . מלשון ויסכרו מעיינות תהום . וסכרתי מצרים ביד אדונים קשים [ישעיה י"ט] .

[יז] **מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו** . לפי פשוטו [אלא הנגינה] יוצדק להיות עובר תואר לכלב . ויהי' פי' הכתוב מתעבר על ריב לא לו הוא דומה למחזיק באזני כלב עובר אשר לא יזיק לו כלום . והוא מסיתו להזיק לו בהחזיקו באזנו [רא"א] . ועוד אם הוא כלב שלו לא יזיקהו אף אם מחזיק באזנו . גם לא מצינו מלת עובר על הריב רק בבנין התפעל .

[יח] **כמתלהלה** . כמשתטה כמו ותלה ארץ מצרים [ראב"ע] . וכן פי' בערוך ערך לה . והכוונה כמו איש שמראה עצמו כמשוגע ומורה חיצים ומות לבני אדם וממיתם . ובני משפחתו מחפין עליו לאמור שהוא משוגע . ובאמת הוא רשע ורוצה כי מדוע לא יזיק לנפשו רק לאחרים . **כן איש רימה את רעהו** . גונב דבר ממנו או מכה אותו בזדון ואומר הלא משחק אני . והיא אמתלא של שקר :

[כא] **פחם לגחלים.** פי' רש"י פחם של אש עשוי להבעיר גחלים עוממות . ותמיהני שמדבר בהיפוך כי גחלים הם של אש כמוש"ל אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה . וכן אין גחלת לחמם [ישעי' מ"ז] וכ"כ בחולה"ם . [ומ"ש בת"כ פ' אחרי ובפסחים ע"ה . ולקח מלא המחתה גחלי אש . גחלי יכול עוממות ת"ל אש אי אש יכול שלהבת ת"ל גחלי אש הא כיצד מן הלוחשות וכו' . — אין הכוונה עוממות כבויות לגמרי אלא שאין בהם מבחוץ רק טמון בקרבם . לכן לא אמרו יכול גחלים כבויים . ועוד איך ס"ד שיביא גחלים כבויים ממש . כיון שכל עיקר הבאתם לא היתה אלא כדי שיתן עליהם הקטורת ויעלה עשן] ופחם הוא בלי אש כמו שציינו

בפ"ב

בפ"ב דשבת. המכבה את הנר כחס על הפתילה חייב מפני שהוא עושה פחם. ובמקוואות פ"ה לא יטבול בפרמין. ואמר פחם לגחלים. אם תניח פחם על גחלי אש יבערו ויעלו אש כן איש מדינים לחרחר ריב.

[כג] כסף סיגים מצופה על חרש. פי' כסף רע שאינו אלא סיגים. כמו הי' לי בית ישראל לסיג כולם נחושת וברזל וגו' בתוך כור סיגים כסף היו [יחזקאל כ"ב] [וראב"ע ורא"א פי' כסף מזוקק מסיגים. ואינו נכון] כשהוא מצופה על חרש תוכו רע והחוץ רע ואינו מרמה שום אדם, כן שפתים דולקים המדברות בלהבות אש נהרגיז את שומעיהן וגם לבו רע. והוא עדיף מזה אשר בשפתיו ינכר ובקרבו ישים ארבו. כי מן הראשון יוכל כל איש להזהר ולא מן השני.

[כה] כי יחנן קולו. כי ידבר חן ונעימים אל תאמין בו [רלב"ג].

[כח] לשון שקר ישנא דכיו. אנשים התלוים בו. חביריו ותלמידיו [בכ"א הנהעגגער]. כמוש"ל נפש רשע אותה רע לא יוחן בעיניו רעהו. ומלת דכיו יחידה במקרא. ואולי מזה פצוע דכה [דברים כ"ג] ביצים התלוים בגופו. ופה חלק ישנא את העושה מדחה. כי גם לרעהו ישנא רשע.

כז [ד] ומי יעמוד לפני קנאה. שנאה הבאה מחמת קנאה גדולה מן החימה שכבדה מאבן וחול.

[ה] טובה תוכחת מגולה. תוכחה בפרסום אף שגם היא אינה על צד היותר טוב כי התוכחה צ"ל בצנעה שלא יתבייש בפני אחרים כמו"ש הרמב"ם בפ"ו מה' דיעות. מ"מ היא טובה יותר מאהבה מסותרת שאינו מוכיחו כלל בעבור רוב אהבתו כענין שנאמר. ולא עצבו אביו מימיו לאמור מדוע ככה עשית [מ"א א']. וקרא לגודל האהבה אהבה מסותרת שהיא בעומק הלב.

[ו] נאמנים פצעי אוהב. נאמנים כמו נעמנים בעי"ן כי הן מתחלפות לרוב. כמו נטעי נעמנים [ישעי' י"ז] והיא כמו"ש בערכין ט"ז א"ר הרבה פעמים לקה עקיבא בן יוסף על ידי שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל וכ"ש שהוסיף בי אהבה. אבל נשיקות השונא הן מרובות ולמשא.

[ח] כצפור נודדת מקנה. שאין עוף אחר מכניסה לקנה כי אין בבהמות ועופות מדת הרחמנות. כן איש נודד ממקומו. אין איש מרחם עליו להכניסו בביתו כי גם באנשים אין חסד ואמת וכל אחד רק דורש טובתו ואינו חש על צרות חבירו וצערו.

ואשיבה

[יא] ואשיבה חורפי דבר. כי מדת ותכונת האב ניכרת בבנים. וכעין זה ארז"ל מה בין תלמידי של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע. ולא אמר מה בין אברהם אבינו לבלעם הרשע. כי מדת הרב נכרת יותר בהתלמידים.

[יד] מברך רעהו בקול גדול בבוקר השכם. מדי בוקר בבוקר קורא בשבחיו ותהלותיו בקול גדול לקללה ובזיון תחשב לו. [כמו והוא קללני קללה נמרצת. ערש"י בפ' תלא בפ' כי קללת אלקים תלוי] והוא כמוש"ל. אכול דבש הרבות לא טוב וחקר כבודם כבוד. ועמש"ל בפ' וכבוד מלכים חקור דבר.

[טו] דלף טורד ביום סגריר. הדלף טורד בפנים והמטר בחוץ ואין לו מנוס ומפלט. כן מי שיש לו אשת מדנים תריב עמו בבית ואם יצא לחוץ תרון אחריו בקולה ויהי' לנגע וקלס וטוב לו לשבת בבית מאשר יצא עלי' חרפה בחוץ. או הכוונה כמו שאי אפשר לעצור בעד הדלף ביום סגריר שיורד בכח כן א"א לעצור את כח אשת מדינים. עצור עצר [בראשית כ'] תרגם ירושלמי מטריד טריד. והוא מן המלות המשמשות דבר והיפוכו. ולפי זה דומה למקרא שאחריו.

[טז] צופני' צפן רוח. כשם שא"א לצפון את הרוח כמו"ש אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח. כן א"א לצפון את פי' לשבת מריב. אך כשמן הטוב שנותן ריחו לרחוק כן פיה יצעק ויקרא למרחוק. ונקרא שמן הטוב שמן ימין כי הימין מעולה וטוב מן השמאל. וכן תהי נא ידך על בן ימינך [תהלים פ']. ומקרא קצר הוא ושיעורו ושמן ימינו פיה יקרא.

[יז] ברזל בברזל יחד. יתחבר ויתאחד להיות חתיכה אחת על ידי האש. כן איש יתאחד עם רעהו כשהם בני גילם בטבע ותכונה אחת להם כמו"ש ויש אוהב דבק מאח. ויחד כמו יאחד באל"ף כמו לא יהל שם ערבי [ישעי' י"ד].

[כ] ועיני האדם לא תשבענה. כמו"ש רז"ל אין אדם מת וחצי תאותו בידו.

[כב] אם תכתוש וגו' בתוך הריפות וגו'. אף אם תכהו בעלי על ראשו. אמר כי אין כוונתך להכות אותו רק לכתוש את הריפות. והנמשל אם המוכיח יאמר מוסר כולל ולא יפרט את האויל הוא בפרט. עדיין לא יקח מוסר כי יחשוב בלבו שלא כיוונת אליו רק לאנשים אחרים.

[כה] גלה חציר וגו', כהוסן ונזר דומים לחציר ודשא אשר בימי ניסן יפרחו וימלאו את הארץ ובימי הקיץ ימוללו וייבשו והיו כלא היו.

ומחיר

[כו] ומחיר שדה עתודים. שעתודים יהיו לך למחיר שדה שתקנה שדה במחירם. כמו"ש הרמב"ם בפ"ה מ"ה דיעות. לא ימכור אדם שדה ויקנה בית או מטלטלין וגו' אבל מוכר הוא מטלטלין וקונה שדה.

[כז] והיים לנערותיך. לשעשוע ועונג. כי הנערות משתעשעות בבהמות דקות.

כח

[ב] בפשע ארץ רבים שרי'. כי לא יאריך המושל על כסאו כי ימות בלא עתו או יורידוהו ויבוא אחר על מקומו ומשפטו כמשפט הראשון. וכן השלישי והרביעי. אבל כשהמושל הוא אדם מבין ויודע צדק יאריך ימים על ממלכתו. ומלת כן מלשון כן בנות צלפחד דוברות [במדבר כ"ז]. והוא כענין שאחז"ל ביומא ט'. יראת ד' תוסיף ימים זה מקדש ראשון שעמד ת"ו שנים ולא שמשו בו אלא י"ח כהנים גדולים. ושנות רשעים תקצורנה זה מקדש שני שעמד ת"כ שנים ושמשו בו יותר מג' מאות כהנים גדולים וכו' לפי שהיו לוקחים אותה בדמים.

[ג] גבר רש ועושק דלים. אם המושל במדינה הוא עני בדעת [כמו"ש רז"ל אין עני אלא בדיעה] ועושק דלים במסים וארנוניות, הוא כמטר סוחף ואין לחם. כי ירידת המטר הוא צער לבריות אלא שמתענגים בו שבסיבתו יצמחו התבואות. אבל במטר סוחף אין בו אלא הצער וכן במושל זה שהוא רק מזיק להם בלקיחת המסים והועיל לא יועיל למו.

[ה] אנשי רע לא יבינו משפט. אף מה שהוא ע"פ השכל. ומבקשי ד' יבינו כל. אך החוקים שאינם ע"פ שכל אנושי.

[יא] ודל מבין יחקרנו. מקטין חכמתו ועושה לה קץ וגבול. כמו וחקר כבודם כבוד.

[יב] בעלוץ צדיקים. כשידם תקיפה והם מושלים בארץ. רבה תפארת כל איש כפי יכלתו ועשרו לובש בגדים נאים ועושה לו בית נאה כי אינו ירא שיגזלו את אשר לו. אבל בקום רשעים למשול על הארץ. אז כולם עושים עצמם כעניים לובשים בגדים פחותים ויושבים בבית בזוי ושפל לבל יוכר שהוא עשיר פן ישדדו ממנו רכושו. מלת יחופש הוא מלשון ויחפש שאול [ש"א כ"ח] התחפש ובא [מ"א כ'] שענינה השתנות הבגדים שלא יכירוהו.

[טו] ארי נוהם ודוב שוקק מושל רשע על עם דל. שיעורו. על מושל רשע וגו' וכן מפורש בתרגום. והיינו אף ארי ודוב שהם חיות רעות ודורסות אעפ"כ ישאגו על זה כי לא יוכלו לסבול את אכזריות שלו בהיא

שהיא גדולה משלהם. והוא מליצה כענין תחת שלש רגזה ארץ וגו'.
ושוקק הוא ענין המיה מלשון כמשק גבים שוקק בו [ישעיה ל"ג].

[טז] **נגיד**. ראש העם נקרא נגיד בעבור שהוא המגיד לעם מה לעשות וכן נגיד ומצוה לאומים [ישעיה נ"ה]. ואמר נגיד חסר תבונות ורב מעשקות ימות בקוצר ימים. ומקרא קצר הוא. ופירוש תחלת הפסוק נמדנו מסוף הפסוק כי חסר מלת ימות. וכ"כ במכלל יופי.

[יח] **יפול באחת** בפחד ומחיתה מלשון העשוי לבלי חת [איוב י'] והאל"ף בראשו נוספת לסימן המשקל כמו אזכרה. ולכן אחז"ל בפ"ב דברכות צריך שידגיש הד' של אחד בק"ש היינו שלא תהא נשמעת כתי"ו שהוא חירוף וגידוף כלפי מעלה [ובטור או"ח מפורש שלא תהא נראית כרי"ש ותמהני כי אין הדלי"ת דומה לרי"ש רק בכתיבה ולא במבטא].

[כג] **מוכיח אדם אחרי חן ימצא**. פי' רש"י „לאחר זמן חן ימצא בעיניו יותר ממחניק לשון. מצינו בב"ר כל מקום שנאמר אחרי אינו אלא מופלג" כנה היה כתוב בספרים שלפניו אחרי הרי"ש בציר"י. וכן הוא בנוסחאות ישנות כמ"ש המנחת שי. וכ"ל שמקרא קצר הוא. ושיעורו אחרי כן חן ימצא. כי לא מצינו בשום מקום מלת אחרי מבלי מלה סמוכה לה כמו אחרי כן. אחרי הדברים. אחרי נמכר וכדומה. וכ"ל שמזה הטעם תיקנו הסופרים לנקוד מלת אחרי הרי"ש בפת"ח. ולפמ"ש אין צורך. ומה שהביא המנחת שי ראיה מן המדרשים אין ראיה כי שם נאמר בדרך דרש].

[כה] **רחב נפש יגרה מדון**. רחב נפש הוא הבעל גאוה כמ"ש גבה עינים ורחב לבב. רום עינים ורחב לבב [לעיל כ"א]. הוא יגרה מדון. כי נראה לו שלא ניתן לו הכבוד הראוי אליו. ואת אחרים ישפיל ויבזה כי במה נחשבו בעיניו. וכן אחז"ל האי מאן דיהיר אפי' אאינשי ביתיה לא מתקבל. [אף שבלשון המשנה באבות משמע דנפש רחבה הוא הבעל תאוה. לשון מקרא לחוד ולשון חכמים לחוד].

ובוטח על ה'. הוא העניו ושפל רוח. ידושן. הוא מתענג ואינו מצטער אף אם חבירו יבזהו באמרו כל מה דעביד רחמנא לטב עביד.

[כ"ה] **יסתר אדם**. כי מין אדם אפי' רעיהם כמ"ש נפש רשע לא יוחן בעיניו רעהו.

כט [א] **איש תוכחות מקשה עורף**. מקרא קצר הוא. ושיעורו, איש שומע תוכחות. ודוגמתו בן חכם מוסר אב: והוא כמ"ש פן

ים בכס שורש פורה ראש ולענה והיה בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בשרירות לבי אלך וגו' ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה וגו'.

[ד] ואיש תרומות. שהוא רם לבב ואינו חושש לעשות משפט בין העם ובתרגום אומר וגברא עוולא עקר ניה. נראה שמפרש תרומות מלשון מרמה.

[ו] בפשע איש רע מוקש. בפשע שרוצה לעשות לצדיק מביא מוקש לנפשו. והצדיק בראותו זאת ירון וישמח. כמ"ש בפועל כפיו נוקש רשע הגיון סלה,

[ז] יודע צדיק דין דלים, הצדיק נותן לב לדעת טענות הדלים שהם דלי הדעת. כי האוילים נקראים בשם דלים כמ"ש ואני אמרתי אך דלים הם נואלו כי לא ידעו דרך ה' משפט אלהיהם (ירמיה ה') וכן ארז"ל בנדרים אין עני אלא בדיעה. ודין פי' וויכוח וטענה כמו ויהי כל העם נדון (ש"ב י"ט). והצדיק נותן לב לדעת טענותיהם כדי שידע מה להשיב להם כמ"ש ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו. וכן ארז"ל ודע מה שתשיב לאפיקורס. אולם הרשע לא יחפוץ להבין את דעת הצדיקי' רק אוחז בדרכו הפחותה כי חכם הוא בעיניו משבעה משיבי טעם.

[יא] וחכם באחור ישבחנה. אינו נכנס בתוך דבריו אלא ממתין עד עד תכליתה.

[יג] רש ואיש תככים נפגשו. אינם במקרה אלא נפגשו מה'. וגם כשנחלקים מענים מה' היא. ומלת ה' מסוף הפסוק מוסב כמי ארישא. ושיעורו, רש ואיש תככים נפגשו מה'.

[יד] מלך שופט באמת דלים. שנותן לבו לרדת בעומק הדין בדבר קטן שבין הדלים או שאינו נושא פנים לעשיר ושר. כמ"ש שפטו יתום ריבו אלמנה (ישעיה א')

[יח] באין חזון יפרע עם, ההשגחה על ידי שופטי ארץ ומושליה אשר ישקיפו על העם להיות נוהג אחר התורה והחוקה נקראת חזון [די אבעריגקייט, פאליליא] ובלשון רז"ל בפ"ק דשבת, החזן רואה מהיכן תינוקות קורין. ובפ"ה דסוכה חזן הכנסת מניף בסודרין. היינו המשגיח על בית הכנסת. ובב"מ ל"ג, חזני מתא. המשגיחים על העיר ושומרים אותה] ואמר בזמן שאין חזון בעיר יפרע עם. כמו כי פרעה אהרן. כי ילך איש איש אחר דרכי לבו. ואם העם כל כך טוב שמקבל עליו עול התורה מבלי אימת החזון והשוטרים אשרהו [רא"ת].

[יט] כי יבין ואין מענה. לא יהיה נכנע ויאמר חטאתי ולא אוסיף עוד

עשות כן. והוא מלשון מהמוגס לא יענה [ישעיה ל"א]. ועבד הוא איש ריק ובור.

[כב] ובעל חימה רב פשע. כמ"ש רז"ל בפ"ג דנדרים. כל הכועס אפי' שכינה אינה חשובה כנגדו ועוונותיו מרובין מזכיותיו שנאמר ובעל חימה רב פשע.

[כג] גאות אדם תשפילנו. כמ"ש רז"ל בעירובין כ"א ובתנחומא פרשת ויקרא. כי הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו וכל הבורח מן הכבוד הכבוד רודף אחריו.

[כה] חרדת אדם יתן מוקש. חרדה הוא בהלה פתאומית ואינו דומה לפחד דכתיב אשרי אדם מפחד תמיד.

[כז] תועבת צדיקים. כמו שתועבת לדיקים הוא איש עול לפי שעושה דברים מתועבים. כמו כן תועבת רשע ישר דרך. אף שיודע בעלמו שדרך הלדיק טוב מדרכו.

ל [א] אגור בן יקה. אגור הוא שם הכם. ובן בחיריק כמו בסגו"ל. ואיתיאל ואוכל הם שמות תלמידיו. כ"כ ראב"ע והתוס' בעירובין י"ט. וכ"כ התרגום ורלב"ג.

[שם] המשא. הוא שם כולל חיבור מחלקים רבים. כאילו נתונים יחד בחברה לשאת אותם ממקום למקום. וכן הוא בלשון ערבי שקורין למחברת, כמשא. [רא"א].

[ב] כי בער אנכי מאיש. יתכן שאיתיאל ואוכל שאלוהו דברי חכמות אלהות. והוא השפיל א"ע ואמר איך תשאלוני הלא אנכי בער מאיש ולא בינת אדם לי ולא למדתי חכמה על ענין זה ולא דעת אל אדע. [ראב"ע]

[ד] מי עלה שמים וירד. מי מהדברים הפלים עלה לשמים או מי משמים ירד לארץ שיתכן שיהא התיחסות בין השמים ובין הארץ [הרלב"ג] והוא כמ"ש רז"ל בפ"ק דסוכה. מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה ולא עלו משה ואליהו למרום שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם.

[ו] שתים שאלתי ממך. אחת במדות שהיא שוא ודבר כזב. וא' במעל' שהוא ריש ועושר.

[שם] אל תמנע ממני. אל תחדל ותפסק ממני. כי מלת מנע היא כמו חדל שמשמש על המניעה בתחלה ועל ההפסק מהיות כן כמ"ש בב"ר פמ"ט ע"ש.

ותפשתי

[ט] ותפשתי שם אלקי. או אתפוש בם אלקי לקלל ח״ו כמ״ש והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלקיו [ישעיה ח'].

[יג] ועפעפיו ינשאו. כשמלת נשא מקושר עם עפעפים הוא ענין גאוה אבל כשהוא עם עינים הוא ענין הבטה, ואפשר גם בעינים כשהוא בבנין נפעל ענינו גאוה.

[טו] לעלוקה. הוא שם חכם. כמ״ש התוס' בעירובין י״ט. ואמר שתי בנות יש שקוראות תמיד הב הב. וכן שאול ועוצר רחם. והשלישית ג״כ לא תשבע והיא הארץ שלא שבעה מים. והרביעית הוא האש. והולך ומבאר דבריו: ואמר שלש וארבע שכן מספר היסודי במקום מספר הסדורי כי כן דרך הלשון כמו שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו. או שחוזר וכולל את השתים בתוך השלש.

[יז] ליקהת אם: לחליפת האם. מלשון אם קהה הברזל [קהלת יו״ד] וכן ולו יקהת עמים [בראשית מ״ט] חולשת העמים.

[יח] שלשה המה נפלאו ממני. כמו שהשלשה אלה נפלאים מדעת האדם כן הרביעית אי אפשר לדעתה.

[כג] תחת שנואה כי תבעל. שהיא שנואה בלב כמ״ש רז״ל בנדרים פ״ב, וברותי מכם המורדים והפושעים אלו בני ט' מדות ומהן בני שנואה.

[כח] שממית בידים תתפש. בידיה משתרכת. ובלשון התלמוד מטפס ועולה מטפס ויורד [מנחות כ״א] וכן פירש בערוך ערך טפס.

[כט] שלשה המה מטיבי צעד. הולכים בדרך ישר ואין מעכבים אורחותם מפחד שום בריה. וכמו כן הרביעי מטיב לכת.

[לא] זרזיר. הוא מין עורב. כמ״ש בת״כ פ' שמיני. עורב זה עורב למינו להביא את הזרזירין. וכן בב״ק ל״ב, לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו. והוא אינו מפחד משום בריה. כי אין לו רודפים בעבור שאין עליו בשר. וכן מתנים או תיש הוא מין חיה שנקראת כך בשני שמות אלו. ואולי הוא תיש הבר שהוא איל הרץ מהר ברגליו ואין מי שמשיגו. כמ״ש משוה רגלי כאילות [תהלים י״ח].

[שם] ומלך אלקום עמו. המלך שאין מי שיקום נגדו כי מי הקשה אליו וישלם. והכונה כי בלעדי המלך כולם נוטים מדרך הישרה ולא יישרו ללכת.

[לג] ומיץ אפים, כאשר ימין אפיו בכעסו יוציא ריב כי חבירו לא ישתוק לו על כעסו ויענהו קשות ותהי מריבה ביניהם.

לא [א] מה ברי. מקרא קצר הוא. ושיעורו מה אהוב אתה לי ברי ומה יקר בעיני אתה בר בטני. כמו מה גדלו מעשיך ה', מה רב טובך וכדומה. ופתחה דבריה בדברי חיבה להודיעהו שאומרת לו לטובתו ולא בעבור שעינה צרה בתענוגיו.

[ג] ודרכיך למחות מלכין. שעל ידיהם נמחים המלכים ממלכותם מלשון הנני מוחה פשעיך. ובתרגום אמר, ואורחותיך לבנת מלכין. הנה היה גרסתו לבנות מלכין.

[ד] אי שכר. אי בציר"י כמו בחירק ופירושו אין. וכ"כ באוה"ם דלא כמ"ש התשבי בשורש אי. שהאומר אי בציר"י הוא טועה כי הוא איה. אבל ראיתי במנחת שי כאן שכתב בשם רד"ק שיש לפרש מלת אי כאן כמו איה.

[ח] פתח פיך לאלם. שאינו יכול לסדר טענותיו כראוי. כמ"ש רז"ל בגיטין כ"ה. טוענין ליורש וטוענין ללוקח משום פתח פיך לאלם.

[שם] כל בני חלוף. כל בני אדם שחולפין והולכין הם כמ"ש כחציר יחלוף [תילים צ'].

[י] אשת חיל וגו'. כשסימו לספר מוסר אמו, חזר לשבח אשת חיל לכבוד והנמשל הוא על הנפש והנשמה.

[שם] מכרה. שוויה ומחירה. כמו ונתתי מכרם [במדבר כ']. ורחוק, פי' יקר וכן מתורגם יקירא

[יב] ולא רע. הוא לתוספת ביאור כמו כי מת אתה ולא תחיה [ישעיה ל"ח].

[יד] ממרחק תביא לחמה. ואין איש מתרעם עליה שקפחה את פרנסתו.

[טו] ותקם וגו'. אין עינה צר מתת כל צרכי ביתה כדרך הקמצנים. כי היא קמה בעוד לילה ומקדמת על שאר אנשים לתת מזונות לביתה ולנערותיה.

[טז] זממה שדה ותקחהו. הוסבת לעשות מפרי ידיה קרן קיימת שהוא שדה וכרם כמ"ש הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות מוכר אדם מטלטליו לקנות בהן שדה וכרם.

[כ] כפה פרשה לעני. אף שעובדת ביגיע כפים ובזיעת אפים אעפ"כ אין בה מדת הכילות כדרך הפועלים העובדים ביגיעה. אך מפזרת צדקה לעניים ואביונים.

[כג] נודע בשערים בעלה. על ידה בעבור שהיא מפורסמת אומרים עליו הוא בעלה של פלונית.

ותורת

[כו] ותורת חסד על לשונה. תורת חן. כי חן וחסד אחד הוא, כמו"ש ותשא חן וחסד לפניו [אסתר ב'] ובלשון התלמוד [כפ"ב דכתובות] כלה נאה וחסודה. ופירש"י חוט של חסד משוך עלי'. ויעלת חן [לעיל ו'] תרגום ודילתא דחסדא.

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם:

